

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

A vegyes házasságok és X. Pius pápa decretuma.

I.

Erdélyben, a vallásszabadság e classicus földjén, a négy bevett vallás — a róm. kath., ágostai, reform. és unitarius — jogegyenlőségét százados törvények — 1568 — biztosították.

Habár később a visszahatás itt is mutatkozott s a vallási türelmetlenség vihara ide is eljutott, a korábbi teljes viszonyoságot az 1791. évi törvényhozás újból elismerte. Az 1848. évi erdélyi IX. törvényezikk szerint pedig: „E hazában *törvényesen bevett minden vallásfelekezetek*, a melyek közé a nem egyesült görög szertartásuak is értetnek, nemzetkülönbség nélkül *teljes és tökéletes jogegyenlőséggel* birnak, mind *vallás gyakorlási mód*, mind *vegyes házassági viszonyok*, mind *politikai igények tekintetében*, a térítési izgatások és vallásbeli versengést előidéző tények pedig mint büntettek fenytendők.“

A vegyes házasságból született gyermekek vallása tekintetében az az elv állott fenn, hogy *azok nemük szerint szülei vallását követik* s az 1791. évi 57. t.-cz. szerint ettől eltérően megállapodni a szülőknek sem lehetett, mert az ilyen szerződés és térítmény joghatálylyal nem birt.

Eme törvények s a nép felvilágosultságán alapuló vallási türelmesség biztosították a mindenkire nézve annyira kívánatos és áldásos vallási békét és nyugalmat.

Az *anyaországban* lassubb volt a fejlődés. A protestánsok vallásszabadságát biztosító 1790/1-iki XXVI. t.-cz. 15. §-a szerint vegyes házasságok még csak katolikus lelkész előtt voltak köthetők s a protestáns lelkész közreműködése mellett létesített ilyen házasság a kath. lelkész előtt meg kellett ismételtésék, (semper coram parochis catholicis ineunda erant). A vegyes házasságból származó gyermekekre nézve pedig eme törvény aképpen rendelkezett, hogy ha az apa katolikus, akkor az ösz-

szes gyermekek, ha pedig az anya katolikus, akkor a leányok katolikusok lesznek.

Később az 1844 : III. t.-cz. megerősíti a protestánsok vallásszabadságát s a 2. §-ban kimondja, hogy a törvény kihirdetése után keletkező *azon vegyes házasságok, melyek protestáns lelkipásztor előtt kötöttek, törvényesek* s egyszersmind törvényesíti az 1839 évi mártius 15-ike óta protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat.

Az 1848. évi VII. t.-czikk kimondván az Erdélylyel való uniót, Magyarország elfogadta Erdély mindama külön törvényeit és szabadságait, a melyek a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők.

Ennek folytán az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-a szerint az *unitárius vallás* Magyarországon is törvényesen *bevett vallásnak* nyilvánított s a 2. §. szerint: „*e hazában bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapotban állapított meg.*“

Az alkotmány helyreállítása után az Erdélylyel való uniót újból törvénybe iktattatott, a bevett vallások teljes jogegyenlősége ismét megerősített s az 1868. évi LIII. t.-cz. 11. §-a kifejezetten kimondja, hogy *vegyes házasságok bármelyik fél lelkésze előtt érvényesen köthetők*, az ilyen házasságokból született gyermekek tekintetében pedig a 12. §. azt rendeli, hogy *azok nemük szerint követik szüleik vallását*, a törvénnyel ellenkező bármely kikötés vagy téritmény érvénytelen lévén. Ezen törvény intézkedik az egyik vallásról a másikra való áttérés módjáról is s a 8. §. a teljes jogegyenlőség és viszonyosság elvéből folyóan határozottan kimondja, hogy *az átértnek az áttérés utáni minden cselekménye azon egyház tanai szerint ítélendő meg, a melybe áttért s az elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.*

A vegyes házasságokra vonatkozóan a teljes viszonyosságot biztosító eme törvények mellett a vallási béke megóvására s a hívek lelkiismereti megnyugtására nagy mértékben befolyt ama körülmény, hogy még az 1844. évi III. t.-cz. meghozatala előtt, a kor szellemét megértő hazafias magyar katolikus papság, *Lonovich* érsek közbenjárása mellett kieszközölte *XVI. Gergely* pápánál az 1841. évi ápr. 30-án kelt „*Quas vestro*“ kezdetű brevét s *Lambruschini* bíboros államtitkárnak ezen alapuló instructióját, a melyek a vegyes házasságokat a tridenti forma

alól felmentik s ebből folyóan a *katholikus egyház érvényeseknek ismeri el az olyan vegyes házasságokat is, a melyek protestáns lelkész előtt kötettek*, mi által a r. kath. egyház is az ilyen házasságokat saját egyházi tekintélyével és erkölcsi súlyával fedezte és védte.

Ilyen kijelentéseket különben a pápák egyes országokra nézve, az ottani viszonyok bölcselembé vétele mellett, már korábban is, de később is tettek.

A protestáns pap előtt kötött vegyes házasság érvényességét *Németalföld és Belgiumra* nézve elismerte XIV. Benedek pápa — 1741 — és *Németországra* nézve csak a legújabb időben, 1906-ban a „Provida“ kezdetű decretumában X. Pius pápa. De különben is XIV. Benedek pápa már felállította és elismerte az „*individualitas*“ alapelvét, mely szerint az esetben, *ha egy katolikus oly féllel lép házasságra, a kit a tridentinum nem kötelez, akkor az a katolikus felet sem kötelezi*, vagyis a nem katolikus fél az ő mentességét átviszi a katolikus félre is.

A katolikus egyház tehát, bár a maga szempontjából mindig ragaszkodott ahhoz a felfogásához, hogy a házassági bontó és tiltó akadályok felállítása, az azok alóli felmentés s a házasság érvénye feletti határozás az ő jogkörébe tartozik — a *cultus disparitást* nem tekintette bontó, hanem csak tiltó akadálynak s a katolikus és nem katolikus keresztények közötti házasságot *nem tekintette érvénytelennek* s annak érvényességét a körülmények szerint a fennebbiekből kitűnőleg *elismerte egyes országokban* akkor is, *ha az protestáns lelkész előtt kötött meg* és nálunk a XVI. Gergely brevéje óta *megadta az egyházi közreműködést az ugynevezett passiv assistentiával*, olyan esetben pedig, midőn a felek, a reversalis tilalma mellett, szóbeli ígéretet tettek arra nézve, hogy a gyermekeket katolikus vallásban fogják nevelni, *megadta az activ assistentiát* is.

A magyar törvényhozás azonban a r. kath. egyház említett álláspontját, a mint a fennebb mondottakból kitűnik, nem ismerte el s mindig magának tartotta fenn a jogot a felett határozni, hogy *mely vallásokat ismer el bevett vallásnak*, melyeknek ad a többivel *teljesen egyenlő jogokat*, úgy a vallás gyakorlása, mint a vegyes házassági viszonyok, az ezen házasságokból származó gyermekek vallása és politikai igények tekintetében.

Önként értetik, hogy az országos törvények nem érintik a bevett vallások hitelveit, de *külső ténykedéseikben az egyes val-*

lásfelekezetek kötelezve vannak egymás irányában a biztosított egyenjogosságot s a hazai törvényeket tiszteletben tartani.

II.

Ezen állapotokat találta hazánkban az 1894. évi törvényhozás.

Ekkor kimondotta a *Házassági jogról* szóló 1894. évi XXXI. törvényezikk, hogy a jogi természeténél fogva szerződésnek tekintendő s alakiság tekintetében ennek általános szabályai alá eső eljegyzésnek minő jogi hatálya van; hogy mik a házassági akadályok, mikép kötendő meg a házasság; mikor érvényteleníthető, mikor szüntethető meg; mikor van ágy- és asztaltól való elválasztásnak helye; minő rendelkezések irányadók a külföldön kötött házasságok és a külföldiek házassága tekintetében és minő büntetéssel sújtandók azok, a kik a törvény parancsoló vagy tiltó rendelkezéseit áthágják; végül magában foglalja a törvény a vonatkozó egyéb rendelkezéseket is s így *a házasságra vonatkozóan minden irányban intézkedik.*

Rendelkezései szerint: „*a házasságot a polgári tisztviselő előtt kell megkötni*“ (29. §.) „*s oly kötés, mely nem polgári tisztviselő előtt történt, a törvény erejénél fogva semmi vonatkozásban sem tekintik házasságnak*“ (30. §.)

A házasság akként köttetik meg, hogy a „*tisztében eljáró polgári tisztviselő előtt együttesen jelentkező házasulandók mindenike szabad beleegyezéssel két tanu jelenlétében személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot kötnek, a mely kijelentés sem feltételhez, sem időhöz nem köthető. A polgári tisztviselő a kijelentés megtörténte után a házasulandókat törvény értelmében házas társaknak nyilvánítja*“ (38., 39. §.)

Az országos törvény tehát a házassági jogot az egyes hitfelekezetek erre vonatkozó felfogására való tekintet nélkül kötelezőleg szabályozta.

Házasság csak a fenn irt módon a polgári tisztviselő előtt köthető. A polgári tisztviselő azonban a 27.243/895. I. M. sz. a. utasítás 61. és 67. §§. értelmében a házasság megkötése után a házasulókat nyomban figyelmezteti, hogy *a házasságnak elötte történt megkötésével vallási köteletségeiknek még eleget nem tettek.* Mert a házassági jogról szóló törvény a 149. §. szerint *a házasságkötésre vonatkozó vallási köteletségeket érintetlenül hagyta.*

A felek bármelyik fél lelkészéhez folyamodhatnak az illető egyház szertartása szerinti közreműködésért. Mind a két fél lelkészét is felkérhetik a közreműködésre.

Eddig e tekintetben nem is igen fordult elő eset, a mely a vallási békére zavarólag hathatott volna.

A bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetekhez tartozók közötti házasságokból származó gyermekek vallását illetően az 1894. évi XXXII. t.-cz. az eddigi törvényes intézkedéssel szemben azon concessiót állítja fel, hogy a házasulandók közokiratban megegyezhetnek — és pedig az 1896 febr. 7-én 5175. sz. belügyminiszteri rendelet szerint — a házasság megkötése előtt, korábbi megegyezésöktől elállva, attól eltérőleg is, hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék; ilyen megegyezés hiányában a gyermekek nemük szerint szüleik vallását követik.

Az 1894. évi XXXIII. t.-cz. értelmében végül elrendeltetett a születések, házasságok és halálesetek állami közhitelű nyilvántartása, melyek tanusítására a törvény életbelépte óta felmerült esetekre nézve csak az állami anyakönyvek szolgálnak.

III.

Már-már lecsendesedtek volt azok a hullámok, a melyeket a fennebbi országos törvények itt-ott felkeltettek, midőn X. Pius pápa 1907 augusztus 2-áról az *eljegyzés és házasság egyházi szabályozásáról kiadta a f. évi apr. 18-ával életbeléptetendő „Ne temere“ kezdetű decretumát*, mely — ha nálunk is életbe lép — a egyes házasságokra vonatkozó része által aggodalmakra szolgáltat okot az annyira fontos vallási béke szempontjából.¹

E pápai decretum bevezető részében így szól:

„Nehogy megfontolatlanul köttessék meg oly titkos házasság (Ne temere inirentur clandestina conjugia), melyet az Isten anyaszentegyháza fontos okokból állandóan tiltott és mindegyre rosszalt, a *tridentí zsinat* 24-ik ülésének első fejezetében azt határozta, hogy „a ki más módon s nem az illetékes vagy felhatalmazott pap és két, esetleg három tanu előtt köt házassá-

¹ Egész szövegében olvasható *Dr. Leitner Márton*: „Az új eljegyzési és házassági törvény magyarázata, a „Ne temere“ decretum alapján“ című művében. Budapest, Szent István-Társulat bizománya. 1908.

got, azt a szent gyülekezet ilyen szerződés kötésére alkalmatlannak, magát a szerződést pedig érvénytelennek mondja (et hujusmodi contractus irritos et nullos esse decernit).“ Ennek előre bocsátása után s az illetékes plebánosra vonatkozó rendelkezések után, szabályozza az *eljegyzési szerződést*, hogy az csak a lelkész vagy két tanu előtt *írásban köthető* érvényesen, a házasságra nézve azt állapítja meg, hogy: „*a házasságkötés csak az esetben érvényes* (Ea tantum matrimonia valida sunt), *ha a plebános* (ordinarius) *vagy ezek által delegált pap és két tanu előtt történik a decretumban felállított szertartások szemmel tartásával*, a VI. és VIII. pontok alatti esetek — halál veszedelme vagy egy hónapon át lelkész teljes hiánya — kivételével.

A XI. pontban pedig kimondja, hogy *e rendelkezések kötelezők* :

1-szor. Minden katolikus módon keresztelt egyénre, *ha később más vallásra tért is át*, továbbá azokra, kik *más vallásról tértek át a kath. hitre*, *ha később onnan újból elszakadtak is*, midőn *eljegyzést vagy házasságot akarnak kötni*.

2-szor. A fennebb említett *katholikusokra* és az elszakadás után is azoknak tekintendőkre *akkor is*, *ha nem katolikusokkal* — akár kereszteltekkel, akár nem kereszteltekkel — *eljegyzést vagy házasságot akarnak kötni*, még a *mixtae religionis vagy cultus disparitatis akadályai alól nyert felmentés után is*, kivéve, *ha a római szentszék egyes helyekre vagy országokra nézve másképen rendelkezett* (nisi pro aliquo particulari loco aut regione aliter a S. Sede sit statutum.).

3-szor. Még azt is kimondja, hogy a nem katolikus felek közötti házasságra a decretum nem vonatkozik.

A decretum szerint tehát a katolikus vallásból más felekezetbe átmentek is házassági tekintetben a tridentinumból átvett X. Pius-féle formula alá tartoznak s megszünteti a XIV. Benedek pápa által felállított fennebb már említett „individualitas contractus“ elvét is és *vegyes házasságoknál a nem katolikus félre is kötelezővé teszi az általa előírt házassági kötés módját*.

E változtatás szerint ugyanis a kath. és nem kath. közötti *vegyes házasság csak úgy érvényes*, *ha azt a katolikus lelkész köti meg*. A *katholikus pap* azonban *vegyes házasságnál csak dispensatio mellett működhetik a decretum szerint közre*. *Dispensatiót csak a reversalis*, vagyis olyan kötelezés ellenében *szolgáltatnak ki*, hogy az összes gyermekek katolikus vallásban fognak neveltetni,

E nélkül tehát *vegyes házasságnál a kath. lelkész jöröben a decretum szerint nem működhetik közre. Eddig a XVI. Gergely breveje szerint a kath. egyház az olyan vegyes házasságot is érvényesnek ismerte el, a melynél protestáns lelkész működött közre. Jöröben, ha a decretum Magyarországon is érvénybe lép, a kath. egyház az ilyen vegyes házasságot érvénytelennek fogja tekinteni.*

Erre való tekintettel mondja dr. Leitner Márton theologiai és kanoni jogtudor, lyceumi tanár az „ily eljegyzési és házassági törvény“-ről irt s az esztergomi érseki generalis vicarius, Rajner Lajos püspök „imprimatur“-jával ellátott magyarázatában, hogy *ha a Lambruschini-féle instructio Magyarországon érvényben marad, ők az új törvényt e tekintetben is örömmel üdvözlék.*

Az esztergomi érseki hatóság f. évi januárius 8-án II. sz. a. körlevele szerint a Religio f. évi 13-ik számából kitünőleg *azon felfogásban is volt, hogy a decretumnak a vegyes házasságokra vonatkozó része Magyarországra nem lesz kiterjesztve, miután itten XVI. Gergely brevéje szerint azon rendelkezés áll fenn, hogy a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságot a kath. egyház is érvényesnek ismeri el s ezért a Ne temere decretumot olyan értelemben köröztette, hogy Magyarországon a vegyes házasságok, mint eddig, úgy a decretum életbelépte után is érvényeseknek lesznek tekintendők.*

Azonban a Congregatio concilii a decretum egyes vitás pontjaira folyó évi febr. 1-én adott válaszában azon kijelentést tette, hogy a „Ne temere“ decretum által Magyarországon a XVI. Gergely pápa breveje és a Lambruschini-féle instructio a vegyes házasságokra vonatkozóan hatályát veszítette — omnino cessasse.¹

Ebből folyóan *Leitner dr.* említett műve szerint nálunk *azok a vegyes házasságok, a melyek polgári tisztviselő előtt kötöttek meg s a melyeknél csak nem katolikus pap működik közre, — ha a tridentinum szerint is, tehát kath. pap előtt nem kötöttek meg, — a decretum érvénybelépte, vagyis 1908. IV. 19-ikétől kezdve érvénytelenek — invalida fore.*

Figyelembe veendőek tehát a következők:

a) Ha a felek a vegyes házasságot reversalis és a valláskülönbség akadályá alóli felmentés mellett szándékoznak meg-

¹ *Religio* 1908. évi 16. száma. Sárospataki reform. lapok 24. száma. Dr. Leitner fennebb említett műve. 39—41. lap.

kötni, akkor a *polgári alakítások teljesítése* után — post peractam formalitatem civilem — az *egyházi egybekötés olyan szertartások szerint foganatósítandó*, — copulatio ecclesiastica eo ritu fiat — *míntha mind a két fél katolikus lenne*.

b) Ha azonban a házasulandók a vegyes házasságot revernalis és dispensatio nélkül a polgári tisztviselő előtt megkötik, az ilyen felek a kath. egyházi házasságkötés módját nem vehetik igénybe és a katolikus felet az ilyen contubernalis szerződéskötés alól a gyontató székben sem lehet felmenteni (et pars catholica post contractum tale contuberinum in sede confessionali absolvi non potest). Ha azonban a katolikus fél poenitentia tartás és töredelmes vezeklések után házasságának megerősítéséért buzgón esedezik, az egész ügy feloldozás céljából titoktartás mellett a püspökhöz lesz felterjesztendő.

A *Religio* említett f. évi 16-ik száma szerint ennek következtében a magyar róm. kath. püspöki kar a pápai decretum XI. pontjára nézve egy évi halasztást kért, de a pápa államtitkárja utján f. évi április 8-áról a hercegprimáshoz intézett levelében a magyar püspököknek 1908 husvétjától számitandólag csak *hat hónapi* halasztást engedélyezett és felhatalmazást adott arra nézve, hogy ezen idő alatt a decretum XI. pontjának végrehajtásától eltekinthessenek.

IV.

A decretum, a fennebbi ismertetésből kitünőleg, a magyar tételes törvényektől több tekintetben eltérő intézkedést foglal magában. Ugyanis:

a) *Az eljegyzést* csak akkor ismeri el érvényesnek, ha a lelkész, vagy két tanu előtt írásbeli szerződéssel kötöttet, az 1894. évi t.-cz. pedig ezt nem kívánja s az eljegyzésre is a szerződés általános szabályait alkalmazza.

b) *Érvényes házasságnak* csak a kath. plebános — ordinarius — vagy az ezek által megbizott pap jelenlétében az előirt szertartások megtartásával kötött házasságot ismeri el, holott Magyarországon érvényes házasság csak a polgári tisztviselő előtt köthető s oly kötés, mely nem a polgári tisztviselő előtt történt, a törvény erejénél fogva semmi vonatkozásban sem tekinthető házasságnak.

c) *Vegyes házasságoknál* is a polgárilag megkötött házasságot érvénytelennek jelenti ki, még az esetben is, ha annál egy nem katolikus pap egyháziilag közreműködött és a vegyes házasságot érvényesnek csak az esetben ismeri el, hogy ha annál reversalis és dispensatio mellett katolikus pap működött közre, holott törvényeink szerint a házasság a polgári tisztviselő előtt köttetik meg s egyházi közreműködésre bármelyik fél papja egyenlően felkérhető.

d) *A kath. egyház elvét kötelezővé teszi* eljegyzés és házasságkötés esetére *az olyan egyénekre nézre is, kik a kath. vallásról már más vallásra tértek át*, holott az ilyenekre áttérésük utáni eselekményeik tekintetében az elhagyott egyház elvei semmi-
ben sem kötelezők.

Ha tehát ezen rendelkezések Magyarországon érvénybe lépnének, azok sértenék a többi bevett vallásfelekezetek egyenjoguságát és ellentétben állanának az országos törvényekkel.

Tételes állami törvényeink ugyanis nem érintik sem az egyes hitfelekezeteknek a házasságra vonatkozó felfogását, sem a házasulandóknak erre vonatkozó egyházi kötelelességeit. Az állami törvény iránt tartozó tisztelet és a hazafias köteletség megköveteli azonban, hogy azokat külső ténykedéseiben mindenki figyelemben tartsa. Így az egyes hitfelekezetek hiveikre nézve kötelezővé tehetik, — s az állami törvény is utal erre — hogy házasság esetében a házasságnak a polgári tisztviselő előtti megkötése után vegyék igénybe az egyházi szertartás szerinti közreműködést is, de nem tehetnek olyan rendelkezéseket, a melyek a többi bevett vallások egyenjoguságát érinthetik, nem hirdethetik érvénytelennek azt, a mit a törvény egyedül ismer el érvényesnek és törvényesnek, mert ez a törvény kötelező erejének a kétségbe vonását foglalhatná magában.

Dr. Leitner Mártonnak említett művében foglalt ama kijelentését tehát, hogy ha a Decretum Magyarországra kötelezővé tétetik, bármely tekintetben látszanék is az egyes pontjaiban radicalisnak, a római katolikusok hajoljanak meg előtte teljes engedelmességgel és hódolattal, csak úgy értelmezhetem, hogy ez csak a római katolikusoknak vallási kötelelességeire van vonatkoztatva, mert a mennyiben ezen túlterjed, a mennyiben az állami törvényekkel ellentétben áll s más vallásfelekezetek egyenlő jogait érinti, Magyarországon érvénynyel nem bírhat.

Hiszen, ha a római kath. egyház szigorúan a Decretum azon álláspontjára helyezkednék, hogy csak a kath. pap előtt kötött házasság érvényes, a többi pedig még vegyes házasságnál is érvénytelen, akkor nem is kutathatná azt, hogy a házasság a polgári tisztviselő előtt megkötött-e, hanem a mennyiben a felek a kath. ritus szerint egybekelhetnek, egyszerűen összeeskethetné őket.

Ámde ezt nem fogja tenni, nem is tehetné, mert az állami törvény kifejezetten tiltja. De hiszen a Leitner-féle magyarázat is azt tartalmazza, hogy a házasságot csak azután kell egyháziilag megkötni, hogyha a polgári kötés már megtörtént (post peractam formalitatem civilem). Tehát a kath. egyház is elismeri, hogy a polgári kötés meg kell előzze az egyházi közreműködést.

Miért kell hát azt, a mit az országos törvény egyedül ismer el törvényesnek, érvénytelennek hirdetni, mikor gyakorlatban annak az egyházi közreműködés előtti megtörténtét mégis be kell várni. Ez az eljárás nézetem szerint aligha emelhetné az egyház tekintélyét s ethicailag sem lenne indokolható, hogy a polgári kötés érvénytelennek hirdettessék s a házasulandók még is oda utasíttassanak, hogy előbb vessék magukat alá a polgári kötésnek s csak azután jelentkezzenek az egyház iránti kötelességük teljesítésére; hogy vegyes házasságoknál a polgári kötés utáni protestáns lelkészi közreműködést is érvénytelennek hirdessék s azután a felek mégis a polgári kötés után, a törvény védelme alatt a protestáns pap közreműködését vehessék igénybe.

Pedig a kath. egyház is kötelezve van közreműködése előtt a polgári házasság megkötését bevárni s annak megtörténtét közhitelűen igazoltatni is, mert a Házassági jogról szóló törvény 123. §-a szerint ama lelkész, a ki az egyházi összeadásnál eljár, mielőtt a felek igazolták volna, hogy a házasságot a polgári tisztviselő előtt megkötötték, vétséget követ el s 1000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, ismétlés esetén 2 hónapig terjedhető fogházzal és 1000 korona pénzbüntetéssel büntetendő, ha pedig kiderül, hogy a polgári kötés előzetesen megtörtént, kihágásért 300 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

A Decretum különben a vegyes házasságokat illetően nem helyezkedik a non possumus elvére, mert a midőn nálunk a

XVI. Gergely pápa brevejét hatályon kívül helyezi, ugyanakkor Németországra nézve továbbra is elismeri a protestans pap előtt kötött vegyes házasságok érvényét.

A czélja tehát csak az lehet, hogy ezen rendelkezések a vegyes házasságoknál a felekezeti reversalis adásra s annak alapján dispensatio kieszközlésére és az egyházi közreműködésnél a kath. pap igénybevételére indítsák.

Ez természetszerűleg a nem kath. lelkészeket arra fogja ösztönözni, hogy ezen törekvést hivoikre való minden lehető befolyással ellensúlyozzák és megakadályozzák. Ily módon fel fogna támadni újra a vallási versengés, a mi megzavarná a hazafiak között az annyira fontos vallási békét. Pedig erre ugyancsak nincs szükségünk.

Egyik egyház sem látja szívesen a vegyes házasságokat. De a törvényt mindenki egyenlően tisztelni és megtartani köteles. Az ellen cselekedni, annak érvénytelenségét hirdetni senki sem jogosult.

Már pedig a decretum azt is előírja, hogy az minden egyházban nyilvánosan kihirdetendő s helyes értelme megmagyarázandó, hogy mindenki jól megértse (ut ab omnibus rite cognoscatur).

Tekintettel az esztergomi érseki hatóság fennebb említett körrendeletére s XVI. Gergely pápának abban hivatkozott brevejére, a magyar hazafias papság azt nem hirdethette folyó évi husvét napján másképpen ki és nem magyarázhatta másképpen, mint csakis úgy, hogy a hazai törvényekkel megegyeztethető legyen s más felekezetek jogait ne sértse. A vegyes házasságokat illetően tehát XVI. Gergely brevejét fennállónak kellett tekintse. Ellenkező annál kevésbé tételezhető fel, mert az esetleg a btkv. 173. §. tiltó rendelkezésébe is ütközhetnék.¹

Antal Gábor dunántuli ref. püspök folyó évi junius 8-án a főrendiházi felszólalásában tüzetesen kimutatta, hogy a *Decretum* egyes részei tételes törvényeinkkel s a biztosított vallás-egyenlőséggel nem egyeztethetők össze s feltüntette, hogy életbe léptetése esetén a vallási béke megzavarására vezetne. *Dr. Wekerle Sándor* miniszterelnök válaszában kijelentette, hogy miután a törvényhozás a házasság állami rendjét az egyes felekezetek

¹ *Ilyés*: Bünt. törv. magyarázata.

hitelveitől függetlenül, a teljes jogegyenlőség és viszonyosság alapján szabályozta, arra az egyes egyházak felfogása visszahatást nem gyakorolhat, de politikai, társadalmi és nemzetiségi szempontból foglalkozni fog a kérdéssel s erkölcsi szempontból is fontosnak tartja, hogy az államilag elismert házasság törvényességét az egyes vallásfelekezetek saját erkölcsi erejükkel is védjék.

Remélnünk kell, hogy ezen törekvésnek s a hazafias kath. papság közbenjárásának ezuttal is meg lesz a kívánatos eredménye s a Decretum sérelmes pontjaiban nem fog fentartatni s így nem lesz szükség, hogy a jus placeti regii ezuttal igénybe vétessék.

A magyar hazafiaknak nem azt kell keresni, a mi szétválaszt, hanem a mi egyesít.

FEKETE GÁBOR.

Vallás, erkölcs és jog.¹

A létező társadalmi viszonyok és eszméáramlatok tüzetes vizsgálata a kutatót ama rég letűnt korokig vezette vissza, a melyről az akkor élt embereknek csak az enyészet által megkimélt csontjai s egy-egy primitív eszköz mesélnek alig érthető dolgokat. Tudni azonban nem tudhatjuk és sejteni is alig sejtjük, hogy minő gondolatok vibráltak a gondolatokat megörökíteni nem tudó agyakban.

Biztos tudomásunk a multa visszamenőleg folyton fokozódik és a XX. század küszöbéről a tudományok messzelátó esővén sokkal régebbi időkbe tudunk beletekinteni, mint a hogy azt szűk látókörükben a multa közlebb állók tehették. A XX. század küszöbén állva a pozitív vizsgálódás eredményében a keleti népeket jellemző phantasia szüleményeként felfogott mesék és hitregék az emberiség bölcsőjének nevezett területeken végzett archeologiai kutatások folytán a legapróbb részletekig a multa valóságaként tárulnak elénk.

A világteremtésnek bibliai tanítását a fejlődés elmélete váltotta föl, a nélkül azonban, hogy a mindenséget igazgató hatalomba vetett hitünk megrendült volna. Sőt hitünk a tudomány igazságai által még inkább erősödött.

A tudományos vizsgálódás pozitív eredményeként ma már azt is tudjuk, hogy az ember az evolutio törvényénél fogva az emlősök közül ezelőtt körülbelül százezer esztendővel emelkedett ki, culturalis tevékenységét azonban sokkal később kezdte meg.

A bibliának a világ teremtéséről a lelket megragadó naivitással adott tanítását tehát a tudomány — megfelelő értelmezéssel — megerősíti.

¹ Ez értekezésből írja a Dávid Ferencz-egylet felolvasó ülésén kivonatolvasást tartott.

A világegyetem kialakulásának tudományos magyarázatát Kant és Laplace adták a XVIII. száz végén.¹

A teremtésről szóló könyv (Mózes I. k.) a világ teremtésének kezdetét csakis az ember kulturális tevékenységének kezdetére tehető, mivel annak szerzője csakis erről birhatott bizonyos tudomással.

A világ teremtését a zsidó évszámítás 5668 évre teszi. A tudományos vizsgálódás ezt a számítászt oly értelemben elfogadhatóvá és igazolhatóvá tette, hogy az ember culturalis, tehát szellemi tevékenységét valóban ezidőtájt kezdhette meg.

A vallási, erkölcsi és jogi élet nyilvánulása körüli vizsgálódásunk keretében — hogy egy rövid értekezésben valamelyes eredményre jussunk — általános tudásunkat emeltyüként igénybe kell vegyük, mert csak így vethetünk futó pillantást az emberi haladás ama hatezer esztendejére, a mely minket a maga végtelen bonyolultságában is szép, isteni harmoniát feltüntető mai társadalmi életünkig vezetett.

Az egymással relativitásban álló vallási, erkölcsi és jogi élet ma oly érdekes és a bekövetkezőket alig sejtethető fejlődési fokon áll, hogy érdeklődésünket a legnagyobb mérvben felköltheti.

Azzal a kérdéssel, hogy az ember természeténél fogva társas lény, bővebben nem foglalkozom és azokkal a különböző elméletekkel sem, a melyek az emberi társulás létrejöttét magyarázzák. Megjegyzem azonban, hogy a XX. száz nyugat-európai civilizációjával szemben a nagy utazók közvetlen szemlélet és tapasztalat alapján oly népekről számolnak be útleírásaikban, a melyek a társadalmi élet legalacsonyabb fokán állanak, s ennek ellenére a társulás eszméjét érintő kérdések ma sem tisztázottabbak, mint régen.

Eltekintve mivelődéstörténeti ismereteinktől, szemlélődésünk tárgyává tehetjük az Ausztrália körüli szigeteken élő természeti népek életétől, elkezdve a kifinomult nyugat-európai miveltségig haladó összes létező miveltségi fokozatokat és igen sok kérdés ma is rejtély marad előttünk továbbra is.

Egynémely minket érdeklő kérdést azonban a tudományos expedíciók tisztáztak.

¹ Kant 1755-ben: *Naturgeschichte und Theorie des Himmels*. Laplace 1795-ben: *Exposition du système du monde*.

„Az európai értelemben vett vad emberek nem léteznek.“¹

„Az ember mindenütt ember, az általános emberi mindenütt egyformán nyilatkozik meg szellemi és erkölcsi életében.“²

A társadalomtudomány (sociologia) mivelői emez alapelvből indulva ki, igyekeznek rekonstruálni ama társadalmi állapotokat, a melyekről írásos emlékek nem maradtak s a későbbi állapotokat is, a melyre társadalomtudományi elméletüket felépíteni kívánják.

A történelmi materialismus atyja, Marx az emberi társadalom anyagi feltételeiből vezeti le az emberiség ismert történelmét. Szerinte minden, a mi a történelemben reális: a társadalmi élet gazdasági structurája; a mi eszmei (mint vallás, erkölcs stb): csak a gazdasági viszonyoknak visszatükröződései az emberi agyban.³

Spencer a biologia törvényeire alapítva fejtegeti a társadalmi evolutiót.

Az evolutionista elmélet egyik kiváló képviselője, Kidd a történelmi materialistákkal szemben az eszmei (spiritualis) irányításra fekteti a fősúlyt.

Szerinte, „a társadalomban működő folyamat legelső ter-

¹ A többek között hazánkfi: Biró Lajos (Természettudományi Közöny: XXIX. k., 1907, X. (458 f.) Vannak-e még vad emberek és ember-evők.) ezelőtt pár évvel tett utazásának eredményében ezt mondja: „Ha igaz az, hogy a ma élő népek közt a pápuák, továbbá Melánezia és Polinezia lakói a mivelődés legalacsonyabb fokán álló népek, akkor azt állítom, hogy vad emberek ma már egyáltalában nincsenek“ (574. lap). „Ámbár már megtelepedett földművelő népek, de iparuk, kereskedelmük nincs, a pénzérték náluk ismeretlen fogalom; a tudománynak nyoma sincs, az állami berendezésnek csak elemei vannak meg, közigazgatásnak, jogvédelemnek, törvénynek és végrehajtó szerveinek, politikai és vallás-erkölcsi felsőségnek, sőt jóformán még vallásnak is alig találjuk félreismerhetetlen nyomait. Szóval ezeknek a népeknek a társadalmá most is valóságos kőkorszakbeli“ (573. lap).

„A tudományos szellemtől vezérelt keresztény társadalomnak nem fog szegényére válni, ha ezekben a szegény pápuákban és csendes tengeri szigetlakókban nem lát vad embert, hanem észreveszi, hogy erényei és hibái, másforma nyilvánulásokban is, ugyanazok, mint az övéi, a kiket nem szabad lenézni, hanem úgy kell tekinteni, mint az emberi fejlődés őskorának csodálatosképpen fennmaradt társadalmát“ (583. lap.)

² Huxley ezt így fejezte ki: Vannak vadak Isten nélkül, a szó igazi értelmében; de szellemek nélkül nincsenek.

³ Jászi Oszkár: A történelmi materialismus állambölcselete. 1903.

méke gyanánt vallásos jelleget fejleszt ki, észbeli tehetséget pedig csak annyiban, a mennyiben az a vallásos tulajdonsággal összefér.“

Eme tétel a darwini tudomány tételével összeolvasztva ekkép szól:

„Az emberi evolúciónak, a maga egészében, a legmegkülönböztetőbb vonása, hogy a természetes kiválasztás törvényének működése folytán a fajnak továbbra is egyre vallásosabbá kell válnia.“¹

Szóval az életerővel fölrüházott társadalmi rendszer kezdetétől fogva nem egyéb, mint oly társadalmi typus, amely valamely vallásos hit alapjára épült.

Hogy a vallásos hit a társadalmi fejlődés alacsonyabb fokán álló népeknél az egyének társadalmi magaviseletére is kiterjed, a tétel helyességén nem változtat, sőt azt erősíti, mert kezdetben a társadalom kebelében nincsenek elkülönítve azok a körök, amelyek ma a vallás, erkölcs és jog tereimüként szemlélhetünk.

Ez magyarázza meg, hogy ama vallási törvényekben, amelyek rendszerint parancsnak neveztetnek s amelyek valamely nép hitéletének gyermekkorára mutatnak vissza, a tisztán vallási tételeken kívül még más szabályokat is találunk.

A néplélek mélyéből merített aranyigazság tehát az, hogy „a társadalom evolúciójában a vallás tisztét betölteni semmiféle hit sem képes, ha az egyének társadalmi magaviseletére észfölötti jóváhagyásról nem gondoskodik“, a melynek épp az a feladata, hogy az evolúció küzdelmében az egyén érdekeinek folytonos alárendelését biztosítsa ama hosszabb életű társadalmi szervezetek nagyobb érdekei alá, a mely társadalomhoz tartozik.²

Nagyon érdekes éppen ebből folyólag a rendszerint ihletett könyvekbe foglalt tanítások magjaként szereplő az a néhány parancsolat, a melyeket a vallásalapítók isteni sugallatként mondtak.

A budhista parancsok száma öt:

¹ Kidd: Társadalmi evolúció. 247. l.

² Érdekes jelenség, hogy az egyén életét annyira befolyásoló iszlám vallás ellen Mohamed fellépésekor erős ellenállást fejtettek ki az arabok a miatt, mert idegenkedtek, hogy az életre és változatos eseményeire vonatkozó gondolkozásukat vallásos gondolkozás alá helyezték.

1. Ne ölj élő lényt. 2. Ne lopj. 3. Ne légy házasságtörő.
4. Ne hazudj és 5. Ne igyál erős italt.¹

E parancsok között tisztán vallásos jellegű parancs egy sincs. A indó-európai népcsalád körében, a vallásalkotó tehetséggel és hivatottsággal bíró hinduknál erre nem is volt e korban kifejezett szükség, mivel már megelőzőleg a hindu egész szellemi élete évszázak óta a vallásosságba olvadt bele. Ezek az egyén társadalmi magatartását irányító szabályok valának.

A Nirvánára a 8 irányu ösvény vezette a hívőt: az igaz hit, igaz szándék, igaz szó, igaz tett, igaz élet, igaz törekvés, igaz gondolkodás és igaz elmélyedés.

A perzsa Dinkart-ban Jini 10 intelmét az emberekhez és a gonosz Dahák 10 ellennyilatkozatát találjuk.

Szóval a szellemi élet korábbi fokán néhány mondatba foglalva találjuk az összes szabályokat, a melyek a kicsiny társadalom elképzelhető vallási, erkölcsi és vagyoni viszonyait szabályozzák.

A nagy világvallások ihletett könyveire való részletesebb reátérést bár mellőzve, nem szabad említés nélkül hagynunk az emberi művelődés ama legnagyobb becsesel bíró emlékeit, a melyeket az assyr-babiloni ásatások hoztak napfényre s a melyek a Kr. e. V. évezzer művelődési viszonyaiba engednek bepillantani.

Ez irodalmi emlékek között a varázsmondásokat tartalmazók a legrégebbek.

A sémi nyelvet beszélők ezzel a nem sémi fajhoz tartozó, a sumir nyelvet beszélt néppel már a K. e. 4. ezredévben érintkezésben állottak.²

Ezeknek a sumir nyelvet beszélőkkel érintkezésben volt

¹ Budha szül. Kr. e. 480-ban, megh. 400 táján.

² A Kr. e. körülbelül 3800 évvel uralkodott Sargon királytól reánk maradt szövegben a Mózes feltalálásáról szóló bibliai leíráshoz hasonló hagyományhoz jutottunk. Ez így szól:

„Anyám fejedelem asszony volt, atyámat nem ismertem, míg atyám fivére az Azupirám város melletti hegyen lakott, az Euphrates partján. Anyám, a fejedelem asszony, viselős lett velem; titokban szült engem; nádból készített kosárba helyezett, melynek nyílásait szurokkal kenté be; a folyamba tett, mely nem csapott össze fölöttem. A folyam Akki vízmerítőhöz vitt, Akki szive jóságában kiemelt és saját fiának nevelt.“

Heinrich: Egyet. Ir. Történet, I., 179. l.

semitáknak szellemi terméke az a könyv, a mely két világvalás, a zsidó és keresztény világvallás alaptételeit foglalja magában: a biblia.

A biblia criticaí tanulmányozása révén ma már a könyvek könyvéről is tudjuk, hogy eredetére nézve nem egyéb, mint a zsidó irodalom reánk maradt becses gyűjteménye. Tudjuk azt is, hogy a Mózes öt könyvét, a melyben több helyen előfordul a tiz parancsolat, csak a Kr. e. V. százban állították össze, de mindez még becsesebbé teszi, mert oly régi törvényt tartott fenn a mi számunkra, a mely bevilágít a zsidó nép társadalmi fejlődésének ama fokára, a midőn a vallást, erkölcsöt és törvényt a tiz parancsolat foglalta magába.

Szóval a tiz parancsolatban foglalt tanítások a hitrege világába, illetve történetileg az egyiptomi szabadulás korára nyulnak vissza.¹

E tiz parancsolatra mondja Holtzendorff: „az erkölcsi világnek aranybullája, az emberiség legegyszerűsebb és legnépszerűbb köteletség kodexe, a practicus erkölcsi népnevelés alapja, mely hatalmas az ő egyszerű és feltétlen rövidségében.”²

A biblia a maga egészében mélyreható befolyással volt a művelt népek erkölcsi életére; szellemi köteléket szőtt időben és térben egymástól távol eső nemzetek között, irányt szabott a gondolkodásnak s az emberi szív legnemesebb és leghatalmasabb érzelmeinek.

A bibliából ezuttal csak Mózes öt könyvét (thóra) vesszük figyelemre, mert ez őrizte meg, még pedig három helyen a zsidó törvény legrégebb alakját: a tizparancsolatot.³

A thóra hosszú évszázak munkájának az emléke, szerkesztése azokra a babiloni fogság utáni időkre, a Kr. e. 440—400 közötti időszakra esik, tehát a szabad kutatás jelenlegi eredménye szerint ki van zárva, hogy a mű Mózestól származott volna. Sőt az öt könyv közül a III-ik — a lévitáknak egyházi

¹ A zsidó honfoglalás idejében kiadott tiz parancs a theocraticus szervezet eredménye. A magyaroknak is volt hasonló alaptörvényük: az öt pontba foglalt vérszerződés, de ez már a katonai szervezetű társadalom alaptörvényeként jelentkezik.

² Handbuch d. Völkerrecht. I., 706. l.

³ Mózes II. k., 20. rész, 2—17. vers; XXXIV. r., 11—26. vers, III. könyv, XIX. rész és V. k. V. rész, 6—18. vers.

szolgálatjáról írott könyv — a legfiatalabb, holott mindeddig ezt tartották Mózes szelleme leghivebb tükrének.

A tiz parancsolatot a mai fölfogással vizsgálva, úgy találjuk, hogy vallási, erkölcsi és jogi szabályokat foglal magában és éppen ezekre való tekintettel bizonyult évezrek óta alkalmasnak arra, hogy a gyermekek szívébe csepegtetve, ezáltal az emberiség, az Isten és társadalom iránti kötelességeire évszázadokon át hatékonyan kioktatható volt. Oly fenséges egyszerűséggel vannak e szabályok összeállítva, hogy azok a legegyszerűbb lelket is megtudják ragadni és a bennük rejlő szellem által a legnagyobb gondolkozókat is foglalkoztatják.

E tiz parancsolatban benne van a mai fejlett és bonyolult társadalmi szervezet igazgatására szolgáló összes szabályoknak a csirája. A tiz parancsolatot ma is hatékonyabb szabálynak tartom, mint a részletekre is kiterjedő állami törvényeket.

Ezért teljesen helyén valónak találom Schiller emez epigrammját idézni:

„Gern erlassen wir dir die moralische Delikatesse
Wenn du die zehn Gebot'nur notdürftig erfüllst.“

A tiz parancsolat szemlélésénél érdekes jelenség, hogy csak a 2. és 3. parancsolat tesznek említést a büntetésről. Ez is a mellett a felfogás mellett bizonyít, hogy ezek már oly korban soroztattak a parancsokhoz, a midőn a parancsok nemesak föl voltak állítva, hanem azok meg nem tartóit büntetéssel is fenyegették. Ez a jelen esetben a theocratismus teljes kifejlődésének korszakára tehető.

A büntetőjog ugyanis a világtörténelmi fejlődés eredménye. A hajszál-gyökerek a világ szinpadán szerepet betöltött népekig nyulnak vissza.

Minden kezdetleges társadalomban a büntetés első jele: a magánboszú. Mindenki úgy vesz elégtételt a sérelemért, a hogy tud. A gyermekek életében eclatáns módon nyilvánul ma is.

Némileg haladottabb korban már nemesak a sértett, hanem ennek családja, törzse gyakorolja a boszút és pedig nem kizárólag a *sértő* egyénnel szemben, hanem ennek családjával és törzsével szemben, néha meghatározott izekig.

Ez a *vérboszú* korszaka, amelynek elmosódott nyomait a falusi társadalomban ma, a humanismus korszakában is észlelhetjük.

A boszú korszakának legmagasabb fejlettségi foka: az isteni boszú, a midőn a büntetés az Isten haragjának a kien-gesztelésére szolgál.

A 2. parancsban említett büntetés a boszú korszakának két fokát: a vérboszút és az isteni boszút egyesítetten fejezi ki, a midőn ezt mondja: „mert én vagyok a te Istened, erős, boszúálló Isten, ki meglátogatom (megbüntetem) az atyáknak vétkei a fiakban, harmad- és negyedikiglen azokban, a kik engem gyűlölnek“.

A tiszta theocraticus büntető felfogás jut kifejezésre a 3. parancsolatban azzal, hogy csak ennyit mond: „mert nem hagyja az Úr büntetés nélkül, ha valaki az ő nevét hiába felveszi vagy említi“.

A többi parancsoknál külön-külön ily büntetési sanctiót nem találunk, de nem is volt szükség, mert az egyes parancso-kat — a mint ezt Mózes könyvéből látjuk — az Isten adta ki. Isteni parancsok voltak azok, tehát mindenkinek meg kellett tartania, mert Mózes V. k., XI. r., 26., 27., és 28. versei sze-rint: Lássad, ime én ma néktek előtökbe adom mind az áldást, mind *átkot!* Az áldást, ha engedtek a ti Uratok, Istenetek paran-csolatainak . . . Az *átkot* pedig, ha nem engedtek a ti Uratok, Istenetek parancsolatainak.

A haladás útján a *boszút* a megváltás (*compositio*) eszméje váltja föl, a midőn az egyesek belátják, hogy a boszú igazságtalan és káros. Ez az államhatalom büntetőjogára való átmenetel. A váltságösszeg, a mely eleinte a sértetté volt, az államé lesz vagyonekobbzás és pénzbüntetés alakjában.¹

A „*részerződés*“-ben szabályozott hűtlenség büntetésétől eltekintve, a királyság megalakulása után nálunk is ismeretes volt a vérboszú és egyezkedés (*compositio*).

Az elrettentés eszméje a legszigorubb állami büntetőjogot képviseli, a melynek visszahatásaként a humanismus nemes hatása jelentkezett és ma már ott tartunk, hogy a bűnösöket a legmeszszebbmenő individualisatio alapján különböztetjük meg, csakhogy a modern büntetőjogi elvek diadalra vihetők legyenek.²

¹ Érdekes a vérboszú és megváltás eszméjének egymásba kapeso-lódására Aranyánál a XIV. száz büntetőjogát fodó leírás, Zách Klára ez. költ.

² Ezt szolgálják a javító intézetek, a gyermekvédelem, rabsegélyezés, iszákosok és gyengeelméjűek gyógyletartoztató intézetei, a bírói dorgálás és feltételes elítélés stb.

De lássuk a tíz parancsolatot a mai kor szemüvegén át szemlélve.

Első tekintetre is kétségtelen, hogy az 1., 2. és 3. parancsolat szigorúan véve vallási parancsok.

Az első parancsolat szerint Jahve a kiválasztott nép nemzeti Istene; oly Isten, mint a magyaroké volt Hadur.

Az I. parancs dogmatétel épp úgy, mint a mi vallásunkban ez: a mi urunk Istenünk egy. E parancs mély értelmén mit sem változtatott az, hogy Amon próféta szerint ez az Isten nem a zsidó népé csupán, hanem az egész világé, az igazság Istene és ezért birodalmának nincsenek határai. És e parancs erkölcsi hatással bíró tartalmát a különböző vallásfelekezetek sem mellőzték.

A II ik parancsolat azért rendeli, hogy „ne csinálj te magadnak faragott képet stb“, mert a szolgaság földéről kivezetett zsidók körül lakó népek között a bálványimádás volt bevéve s ettől kellett a borju-öntésre és imádásra hajlandóságot tanusított kiválasztott népet visszatartani.

A magyar törvénytár a keresztény hitre tért magyarokra nézve szintén tartalmazott hasonló intézkedést.

I. Endre (1046—1060.) megparancsolta: „hogy minden magyar, avagy jövevény Magyarországon, a ki a scythiai ősi pogány szokást el nem hagyja, Jézus Krisztus igaz vallásár a nyomban vissza nem tér és nem hallgat a szent törvényre, melyet a dicsőséges István király adott vala, feje és jószága vesztével bünhődjék.“

„A szentségtelen scythia szokásoktól és hamis istenektől forduljanak el és rontsák el a bálványokat.“

Szent László I. decretumának 27. fejezete pedig így szól:

„A ki pogánymódra kútaq mellett áldoz, avagy fának és forrásnak és kőnek ajánlást ajánl, akárki legyen, egy ökörel bünhődjék érte.“

Ime, láthatjuk, hogy a kereszténység bevétele után ugyanaz a küzdelem folyt Magyarországon is a bálványimádás ellen, mint a zsidóknál a tíz parancsolat kiadása után.

A reformatio történetére ki se térek s csupán jelezni kívánom, hogy ma is csak a bevett és elismert *vallás szabad gyakorlata* s nem a *szabad vallás gyakorlata* van biztosítva törvényeinkben.

A III. parancsolat a mai fölfogás szerint a vallási és erkölesi szabályok közötti kapcsolatot jelenti, s lényegében az istenség eszméjének a védelmét szolgálja.

Nem érdektelen az istenség eszméjének védelmére vonatkozó büntetőjogi szabályok genetikai kifejtése.

A theocratia korában az Isten és a vallás elleni cselekmény minden népnél a legsúlyosabb büncselekmény. Ezt látjuk az összes keleti vallások canonjaiban és különösen a zsidóknál, a mint az irás tanítja.

Az istenkáromlás büntetése: megkövezés, megfeszítés és forró ólommal való kivégzés volt.

A rómaiak az istenek megsértésének megbüntetését magukra az istenekre bízták.¹

A kereszténynyé lett római császárok a keleti felfogásnak hódoltak és az istenkáromlást — a világi felségsértés mintájára — *mint isteni felségsértést* (crimen laese majestatis divinae) haláltbüntetéssel (máglyán való megégetés) sújtják.

Ugyanez a büntetés érte az államvallás megsértőit is hitelhagyás (apostasia) és eretnekség czim alatt.

A kereszténység elterjedésével a canoni törvények s az állami törvények is az *uralkodó vallás* védelmére mindenkor a legsúlyosabb büntetést vették igénybe.

A középs- és ujkori btkv.-ek az islenkáromlást és boszorkányságot is tűzhalállal büntetik.

A magyar törvénytárban régebbi törvényeink közül az 1563 : 42 ; 1659 : 42 ; 1723 : CX ; 1808 : XI. t.-cikkek intézkednek az *istenkáromlókról* és átkozódókról.

Az újabbi törvényekről alább lesz szó.

A XVIII. száz felvilágosodott irodalma a lelkiismereti szabadság álláspontjából kiindulva, a *valláselleni cselekményeket* az egyházak jogkörébe utalandónak hirdette.

József császár büntetőtörvénykönyve a rettenetes, súlyos büntetéseket nagyon mérsékelte, mert csak fogházbüntetéssel rendelte sújtani.

A francia forradalom a vallásszabadságot polgárjognak deklarálván, a code penal sem az istenkáromlást, sem az eretnekséget nem bünteti, hanem csak a vallások szabad gyakorlatának akadályozását.

¹ Momsen : Röm. Strafrecht. 580 l.

Az 1843-ik évi büntetőtörvénykönyv javaslata is ezt az álláspontot tette volt magáévá és a belga, hollandi, olasz és norvég büntetőtörvénykönyvek még ma sem büntetik az istenkáromlást.

Ellenben a német, osztrák, finn, bolgár és magyar büntetőtörvénykönyvek — bár elvileg azon az állásponton vannak, hogy az állam által elismert vallásokat részesítik védelemben — az istenkáromlást is büntetendő cselekménynek tekintik.

Az 1878 : V. t.-cikk javaslata az istenkáromlást intézkedése tárgyául nem is vette föl, a képviselőház tárgyalásán így is ment át és csak a főrendiház javasolta ennek föl vételét.

A 190. §. szerint tehát: „a ki a 171. §-ban meghatározott módon (gyülekezeten nyilvánosan, szóval, vagy nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállítása által) Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz... egy évig terjedhető fogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.“

Az Isten fogalmának értelmezése tekintetében a jogi írók két ellentétes álláspontra helyezkednek.

Angyal P., Schnierer, Illés, Werner magyar írók, Berner, Liszt, Frank, Oppenhoff, Ölhausen német írók a btkv. vonatkozó rendelkezését akként értelmezik, hogy itt az egyes pozitív vallások felfogását lehet és kell az „Isten“ fogalma tekintetében kiindulási pontul elfogadni s ebből folyóan a Krisztus, Szentlélek gyalázása is megállapítaná a fennebb érintett bűncselekményt.

Ezzel ellentétben Hälscheuer, Binding, Wahlberg, Merkel, Meyer, Schvarze az Istenség absztrakt fogalmát tekintik irányadónak.

Ehhez a nézethez a magyar írók közül egyedül Finkei Ferencz csatlakozik, a ki álláspontját ekként körvonalozza:

„Isten alatt nem az egyes vallásfelekezetek, se nem valamely bölcsészeti rendszer felfogása szerinti istenfogalom értendő, hanem az Isten absztrakt fogalma (a legfőbb lény), a mely az összes *egy Istent* hívő vallások tanainak alapját képezi. Az „Isten fiának“, Krisztusnak, Szűz Máriának gyalázása tehát nem tekinthető istenkáromlásnak.“

E nézet a legtisztább unitárius felfogásnak is megfelel s én is ezt az álláspontot teszem magamévá, habár nem tagad-

hatom, hogy a vallásos érzés szempontjából az ellenkező álláspont is bizonyos határig indokolt.

Az általam is elfogadott álláspont az általános monotheismus elvéből foly, az egyes vallásfelekezetek dogmai meghatározására való tekintet nélkül. Allah, Jehova, Mindenható, Atyaisten stb. kifejezések mind a legfőbbvalóra vonatkozván, az istenkáromlás fogalmát kimerítik, ha a törvény rendelkezéséhez képest a tettes ezáltal *közbotrányt* okoz.

A műfelháborodást azonban nem lehet *megbotránkozásnak* tekinteni, de viszont a *megbotránkozás* fenforog, ha a jelenlevők esupa *modernségből* vagy restelkedésből azt is vallják, hogy nem botránkoztak meg, de valóban a körülmények a közbotrányt igazolják.¹

A btkv. 75. §-ában foglalt rendelkezéshez képest e büncselekmény csak szándékosan követhető el, de ha valaki önfelédten, gondatlanul káromkodik, akkor is büntetendő a kihágásról szóló 1879: XL. t.-cz. 51. §-a értelmében 8 napig terjedhető elzárással.

Nemesak az Úr, hanem az állam bírósága sem hagyja büntetés nélkül tehát, ha valaki az Úrnak nevét hiába felveszi, vagy említi.

Az 1906. évben a btkv. 52—54. §-ában meghatározott vallás elleni kihágás miatt 1287 egyén ellen tétetett feljelentés s ezeknek 52·99%-a el is ítéltetett.

A btkv. 190—192. §-ában meghatározott vétségek miatt 247+2=249 egyén ítéltetett el, ezek között unitárius egy sem volt. Összesen (Fiume 1) 947 egyén lett vallás elleni büncselekmény miatt elítélve.²

IV. parancs. Az erkölcsi és a polgári törvények közötti kapcsolatot a 4-ik parancs testesíti meg.

E parancs szerves kapcsolatban van a teremtés bibliai történetével, a mennyiben a 7-ik napon megnyugovék az Úr is és megszentelé a szombat napot.

Ez a 7-ik nap az ember fiának is ünnepe kell legyen, mert a természet rendje is megköveteli a pihenést.

¹ Finkey: Magyar büntetőjog. 801. l. Angyal P.: Istenkáromlás.

² Kolozsvárt és Marosvásárhelyt 1906. évben e büncselekmények miatt senki sem volt elítélve.

Élettani törvény ez, a mely a szerves természetben sok irányban igazolást talál.

E parancsot a zsidók követésre méltó módon megtartják. Akármiféle országos vásár is legyen, a zsidó ez ünnepen nem tesz semmi dolgot, mert az ő urának, Istenének szombatja van.¹

E parancsban foglalt igazságot a több ezer év sem tudta jobbal felecsérelni, pedig a 10-ik nap ünneplésével is volt már kísérlet téve.

A socialis törvények vasárnapi munkaszünetként szabályozzák a pihenés napját és egy valóságos rendeletözőn foglalozik azzal.

Angliában és Amerikában e nap csakugyan a pihenés napja, de a lelki élet táplálására felhasználva.

Nálunk Szent István törvényeitől kezdve, számos törvény intézkedik a vasárnap megtartásáról, de azt tapasztaljuk, hogy a vallásos cselekedetek gyakorlása helyett e napon követtetik el a legtöbb erkölcsellenes és büntetendő cselekmény.

Szent István király törvényei közül idézendőnek találom a II. K. 7. fejezetében foglalt, érvényét veszített következő rendelkezést: Tehát ha pap, vagy ispán, vagy más keresztény ember vasárnapon találna munkában valakit, akárki legyen, üzessék el a munkától.

1. §. És ha ökrrel dolgozott, vegyék el ökrét és adják ételül a vár népének. 2. §. Ha pedig lóval, vegyék el lovát, melyet a gazdája ökrön váltson meg, ha kedve tartja és az ökröket egyék meg, a mint mondtuk. 3. §. Ha valakit egyéb szerszámokkal találnak, vegyék el szerszámait és ruháit, melyeket bőrén (teste veresége, vérig veszsőztetése árán) váltson meg, ha akar.

A VIII. fejezet szerint pedig: Ugyan a papok, meg ispánok hagyják meg mindenfelé a falusbiráknak, hogy vasárnaponként az *ő szemük láttára* minden ember, apraja és nagyja, férfias aszszonya, mind templomba menjen, kivéve azokat, a kik a tűzhelyet őrzik.

1. §. Valaki pedig konokul hátramarad, csapják meg és kopaszszák meg.

¹ Szent László I. d. 26. fejezete rendelte: Ha valaki vasárnap, vagy más nagyobb ünnepen talál zsidót munkában, tehát hogy a keresztény meg ne botránkozzék, valamely szerszámmal a zsidó dolgozott, azt veszítse el.

Szent László I. K. II. fejezete hasonló módon rendelkezett. Érdekes azonban ez: 1. §. Ha pedig a falu távolabb esik és a falu népe el nem mehet a templomba, mégis egy közülök menjen el mindnyájok képében, kezében a bottal és vigyen az oltárra gyertyát, meg három kenyeret.¹

Erdély híres törvénykönyve, az Ap. Const. I. rész, 12. articulusa ekként rendelkezett:

„A vasárnapi vagy hetedszakai ünnepek (ugymint Istentől rendeltetett hetedik napok, melyek akkori időben szombatoknak neveztettenek és mely helyett az új testamentumban már vasárnapok tartatnak a keresztyén ecclesiakban) megszenteltessenek és illettessenek; hasonlóképen az ecclesiaban bevétetett három nevezetes ünnepnapok is megtartassanak és azokban való isteni szolgálatokkal illettessenek.“

Ujabban az 1868: LIII. t.-czikk szabályozta a vasárnapi munkaszünetet, még pedig a 19. §-ban e szerint: „Egyik vallásfelekezetnek tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepét megtartsák, vagy, hogy ezen napokon bárminemű munkától is tartózkodjanak.

Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetetlenül szükséges munka felfüggesztendő. Ugyszintén bármely vallásfelekezetnek ünnepén a templom közelében s egyházi menetek alkalmával azon tereken és utcákon, a melyeken az ily menet keresztül vonul, mindaz mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarhatná.“

Az 1891: XVII. t.-cz. intézkedik ezután még az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről, a mely köztekinteteből egyes iparokban megengedi, hogy az ipari munka vasárnapon is végezhető legyen.

E most idézett törvény 6. §-a a vasárnapi munkaszünet megszegőit (1—300 frt) 2—600 K.-ig terjedő büntetéssel rendeli sújtani.

Az 1879: XL. t.-cz. 52. §-a szerint pedig:

„Aki az 1868: LIII. t.-cz. 19. §-ának az ünnep- és vasárnapokra vonatkozó intézkedését megszegi, 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.“

Mind e törvényekre semmi szükség nem volna, ha az emberek a 4. parancsolatot megtartanák. Azokat, a kik oly ipar-

¹ Innen maradt fenn a reprezentálás symboluma: kisbiró kezében bot.

nemet üznek, hogy a vasárnapi munkaszünet megtartása lehetetlen, vagy nagy kárral jár, a zsidók megmutatták, hogy miképp lehet e törvényt, illetve parancsot megtartani a nélkül, hogy az üzemből fennakadás állana be.

Statisztika. A vasárnapi munkaszünetről szóló törvénybe ütköző kihágás (1891 : XVII. t.-cz.) miatt az 1908. évben elítéltetett 3960 férfi (88·40%) és 519 nő (11·59%), együtt 4479 egyén.

Az V. parancs *tisztán* erkölcsi szabályként jelentkezik.

A szülők köteletségére nézve a tíz parancsolat semmit se tartalmaz. Fölösleges is, mert a leghatalmasabb ethikai erő az emberi társadalomban a szülői szeretet volt és marad. Ez a nevelésben jut kifejezésre, a mely a mai társadalom kifejlődésének legnehezebb munkája volt.

A szülői szeretet nagyságára vonatkozó iskolai példákat csak érintem, de felsorolásukat mellőzöm.

A szülőktől élvezett sok jóért csak az 5. parancsot kell megtartsuk és akkor Isten előtt kedvesek vagyunk, mert semmit sem tehetünk az Istennek tetszőbbet, mintha szüleinknek régi és új jótéteményeit kamatostól szívesen megfizetjük. (Plutarch: Testvéri szeretet. IV.)

Az 5. parancs az életben akként valósítható meg, ha a szülők iránti kegyelet folytán szüleinket gyámolítjuk s minden kívánságukat, még áldozatok árán is, teljesítjük.

Törvényeink idevonatkozóan a múltban kevés adatot tartalmaztak, úgy, hogy a család körén belül a szülők és gyermekek tartási kötelessége kizárólag erkölcsi alapon nyugodott.

Werbőczy hármaskönyvében már megtaláljuk az erkölcsi szabály megerősítését, a mely szerint a fel- és lemenők kölcsönös eltartási kötelessége a természeti jog (ius naturale) folyománya, a mely nem is szorul tételes jogi szabályozásra. (H. k., I. R., 53. czim, 10. §.)

A Hármaskönyv I. R., 52. cz., 5. §-a pedig a vagyon megosztására való kényszert állította föl arra az esetre: „Ha a fiu a fogságba esett apát az ellenség kezéből, vagy a tömlőczből, midőn azt tehetné, ki nem váltja, sem ki nem szabadítja, vagy érette kezességet vállalni vonakodik.

A római jogban azonban szabályként látszik, hogy a felmenő és lemenő rokonok szükség esetén egymás eltartására

kötelezve vannak. (Dig. 25. k., III. czim, 5. §. Codex. 5. k., XXV. czim; R. 6. k., 61. czim, 8. §.)

A german jogban is elismerve volt ez a szabály.

Ujabb törvényes intézkedéseink közül az 1877 : XX. t.-cz. 11. §-a akként rendelkezett, hogy: „A szülők és nagyszülőknek azon jogára nézve, hogy gyermekeiktől vagy unokáiktól tartást követelhessenek, a fennálló jogszabályok érintetlenül hagyatnak.“¹

Mondhatom, keserü sors vár arra a szülőre, a ki gyermekei tartását hatósági uton kell igénybe vegye. Még ha jószántából adja akármelyik gyermek — hagyján, de ha a hivatalos hatalom kell ezt kikényszerítse, a méregnél is ölőbb falatokat kap az ily szülő.

Az 1898 : XXI. t.-cz. 7. §. b) pontja is kimondja, hogy a gyermek a nyilvános betegápolási költségeket szüleiért viselni köteles.

A humanizmus emelte menházak az ily kényszertartásokat úgy a szülőkre, mint a gyermekekre kikerülhetővé teszük.

Az általános erkölcsi érzés erősbödését jelenti tehát az, hogy a társadalom a tehetetlen vagy könnyelmű szülők gyermekei megmentése végett gyermekmenhelyeket emel s hogy a szegényházak és aggmehelyek a szülők iránti kötelesség teljesítését elviselhetetlen tehernek tartó gyermekek válláról veszik át az emberi életben elképzelhető legkedvesebb terhet.

A mai társadalom erkölcsi érzülete fellázadna a régi népeknél ismeretes ama társadalmi jelenség megvalósítása ellen, hogy a magukkal tehetetlen aggok és természeti hibában szenvedők

¹ A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete szintén biztositani kívánja a kölcsönös tartási köteleosséget, a midőn a 249. §-ban rendeli: „Előd és ivadék egymást eltartani köteles.“

Az erkölcsi törvény hatása pedig ezen fölül abban nyilvánul, hogy a 260. § szerint: „Annak, a ki erkölesileg vétkes viselkedése következtében jutott nyomorba, csak ahhoz van joga, hogy a legszüükségesebbekkel tartsák el.

Nem érdektelen a társadalmi erkölcs szempontjából az sem, hogy a magyar polgári törvénykönyv tervezetének elvi álláspontja az, hogy az eltartási kötelezettség a testvérekre testvérekkel szemben, az apóra és anyóra a vóvel, illetőleg a menynyel szemben (esetleg viszont) a mostoha anyára a gyermekkel szemben nem terjed ki.

E részben a tartási kötelezettség a vallás-erkölcsi érzésen fog alapulni csak, a jövőben, ha a tervezet álláspontja törvényerőre emelkedik.

kitéssenek vagy elpusztíttassanak. Sőt az orvosi tudomány kiváló képviselőinek azt az álláspontját sem fogadja el a humanizmus szelleme, hogy az orvosilag megmenthetetlen súlyos betegek a földi kinszenvedésektől, a legszigorubb tudományos ellenőrzés mellett is, a legfájdalomnélkülibb módon megszábáltassanak. Inkább elviseljük a fájdalom megmérhetetlen nagyságát, mint azt a tudatot, hogy a természetadta élet csak egy pillanattal is büntetlenül megrövidíthető.

A társadalmi élet átalakulása következtében ma már a magánszervezkedés a nyomor enyhítésére nem is bizonyult elegendőnek s az állam is sietett mindazt megtenni, a mit a jótékony egyletek áldásos és nélkülözhetlen működésén fölül szükségesnek ismert föl.

Ilyen a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló fennebb említett 1898: XXI. t.-cz. és a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított hét éven aluli gyermekek védelmére felállított állami gyermekmenhelyek (lelencz intézetek)

Az 5. paranesban foglaltan meghatározott erkölcsi kötelességünk a magyar büntetőtörvénykönyvben is több helyen jut kifejezésre.

Igy a btkv. 302. §-a a felmenő ágbeli rokonon elkövetett súlyos testi sértés büntetettét $\frac{1}{2}$ —3 év helyett $\frac{1}{2}$ —5 évi börtönnel rendeli büntetni; a súlyos testi sértés vétségét az 1 évig terjedhető fogház helyett 3 évig terjedhető fogházzal, a könnyű testi sértés vétségét pedig 6 hónapig terjedhető fogház helyett 2 évig terjedhető fogházzal rendeli büntetni.

A szülők iránt tartozó kötelesség ethikai alapja még mélyrehatóbb a btkv. 307. §. rendelkezésében, a mely szerint a *felmenő ágbeli* rokonon elkövetett halált okozó testi sértés esetén az erős felindulás nem szolgál enyhítő körülményül.

E szerint fiu és unoka nem hivatkozhatnak arra, hogy felmenő ágbeli rokonuk magatartása ingerelte fel őket s ennek hatása alatt követték el a bántalmazást.

Az 5. paranes által követelt tisztelet oly nagyfoku kell legyen, hogy még a méltatlan bánásmódot is eltérni tudjuk azoktól, a kiknek életünket köszönhetjük.

(Folytatása következik.)

DR. TÓTH GYÖRGY.

Tizenöt prot. mű a XVI – VII. százban.

I.

Kolozsvár, 1579.

(*Dávid Ferencz elítéltetéséről.*) Irták Basilius István és a kolozsvári unitarius papok. Kolozsvár, 1579. (8. r.)

Csakhamar Dávid Ferencz fogságra jutása után, 1579 nyarán irták e könyvet többen a gyulafehérvári tragoedia folyamán követett eljárás mentéségre. Basiliuson kívül Hunyadi Demeter püspöknek és Blandrata Györgynek is nevezetes része lehetett e mű iratásában. 1579 őszén adták ki. Óvári Benedek simándi prédikátor felelt meg reá 1579 „Szent Miklós nap estin“ írott levelében. Basilius István válaszulván Óvárinak, következőleg emlékezik meg kibocsátott könyvükről:

„A Levélnek folyásában azt az Alázatosságot igéri, hogy ő nem él olyan gyűlölségcs szidalmokkal, mint mű éltünk a *magyarul kinyomtatott könyvetskénkben*. Maga mikor Dávid Ferencz képében felel arra a könyvetskére, annak előljáró beszédében niuts olly szidalom, kit fejünkhez nem vér.“

Basiliusnak kézirati válaszát közli Uzoni.¹ Az Óvári levele elveszett. A Basilius válaszában említett „magyarul kinyomtatott könyvetske“ ma egy példányban sem ismeretes.

II.

Kolozsvár, XVII. sz.

Várfalvi Kosa János. Az Üdvességnek Fundamentumáról rövid Kérdezkedés az Szent Írás szerént, az küsdedeknek tudományában, és az Urnak szolgálattában és félelmében való fel-nevelésére. *Várfalvi Kosa János* által irattatott Kolozsvárban. Nyomtatott Heltus Gáspár műhelyében. In 12° (1636 előtt?)

¹ Historia Eccl. Unitar. I., 250—254.

Ez volt talán az unitarius tanulók „kis katekesis“-ének első kiadása a XVII. században. „Saepius recusa“ — mondja Kénosi Tösér János.¹ Számos régi kiadása közül csak az 1654-iki-ből maradt fenn egy példány az untr. főiskola könyvtárában.²

A fennebb Uzonitól közölt leírás,³ melylyel Kénosi Tösér leírása is megegyezik,⁴ elüt mind a Szabó Károlynál ugyancsak Kénosi után 1644-re felvett első (?) kiadástól,⁵ mind a gróf Kemény József kézirataiból közölt hely és év nélkül megjelent XVII. százbeli más kiadástól.⁶

Hogy a Szabó Károlynál legrégebb kiadásként fölvetett 1644-iki utánnymat nem az első kiadás, azt több körülmény bizonyítja:

Először a szerző halála és a mű megjelenése közti nagy időköz. („Cito etiam mortuus est post adeptum officium Episcopatus, nam mortuus est A. 1601. Die 3. Januarii, hora 7. matutiona, die Mercurii.“)⁷ Másodszor az unitariusok sürgő, tevékeny egyházi élete, melynek csak az 1638-ban újból felállított könyv-cenzura tudott gátat vetni. Harmadszor így nyilatkozik Uzoni is, ki az 1644-iki kiadásnak a Heltai-sajtó termékei közt való leírása után azt is megjegyzi: „Tam antea, quam post saepe recusa“.⁸

A megjelenés ideje 1636-ra vagy még előbbre tehető, mit Kénosi a következőleg igazol:

„Haec Catechesis — így nyilatkozik az 1644-iki kiadásról — antea etiam fuit Typis mandata. Patet id ex Catechesi pleniori (érti a most mindjárt alább következőt), in qua quaestiones tantum in hac brevi Catechesi existente locis illustrantur, quae plenior prodiit 1636. (forte et antea) ut statim dicitur. Licet vero serius prodiit haec brevior Catechesis pleniore annis 8. praeponeere debui ob rem, quae in utrisque tractatur.“⁹

III.

Kolozsvár, 1636.

Várfalvi Kosa János. Az Üdvességnek Fundamentumáról ki adatott Tanuságnak Sz: Írásból való meg mutogatása, az Öregekért, kik a Kérdéseket és Feleleteket meg tanulták, az fellyül meg irt Kérdezkedésnek rendi szerint. (Kolozsvárt, 1636., 12. r.)

¹ De Typographiis et Typoggraphis Unitariorum 225. l.

² Leirva RMKtár. I., 889. sz.

³ Hist. Eccl. Tom. I., 296.

⁴ De Typogr. 225. és Bibliotheca. 40.

⁵ Régi MKtár. I., 328. — ⁶ U. o. 631.

⁷ Kénosi Tösér: De Typographiis. 226.

⁸ Hist. Eccl. I., 560. — ⁹ De Typographiis. 217.

Nota: Haec Catechesis, quoad quaestiones nihil differt a superiori (értsd: az 1644-iki Catechesistől), sed tantum in eo, quod in hac loca citantur, et verbis . . . (egy szó olvashatlan) exprimuntur. Hoc quoque opus existimo esse Joannis Kosa Várfalvini Superintendentis.

Huic operi subnectitur:

Az meg mosogatásban való Igének Formája. (Értsd: keresztelési formula.) Item: Intés az meg mosódtakhoz.

Precationes matutinae tres. Benedictiones ante et post sumptum cibum binae. Precationes vespertinae duae. Demum: Az Sok egymással ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek fel keresni az Igazságot. In fine: Nyomtattatott Abruji György által 1636. (12 r.)

Szóról-szóra így írja le e ma már elveszett könyvet Kénosi Tósér J.¹ Ugyancsak Kénosi más helyén (226. l.) az is kiderül, hogy e mű 12. r. alakban volt kiadva.²

Uzoni e hittani kézi könyv első darabjáról azt jegyzi meg, hogy „középső katekesis“-nek nevezték s hogy a „kis katekesis“-sel együtt a Várfalvi Kosa János műve volt. (Itt elfelejti fölemlíteni, hogy Kosa a Catechesist Palaeologus Jakab híres humanista tudós és kolozsvári tanár latin műve után állította egybe.) „Utraque saepius recusa“ — veti utánok.³ De azért ma már e mű egyetlenegy példánya sem ismeretes. Hoszszasan lévén iskolai használatban, a tanulók elnyűtték az utolsó darabig.

Az sem érdektelen, hogy az itt leírt collectio első részét Uzoni 1636-ról külön kiadást is leírja. Ugyancsak az utórész Szabó Károlytól is fölvett 1636-iki külön kiadásának leírása mellett Uzoni azt is betoldja utólagosan, hogy némely példányban 1644. évszám áll.⁴ A példányok elveszvéen, nem győződhetni meg szavai igazságáról, arról t. i., hogy vajjon nem Kosának 1644-ben újonnan kiadott „kis katekesis“-ével tévesztette össze, a mi még oly régi bibliographuson is megtörténhetett.⁵

IV.

Kolozsvár, XVII. sz.

Várfalvi Kosa János. AZ SOK EGYMÁSSAL ellenkező értelmek között mint kell az együgyü embernek fel keresni az igazságot. 12 r. 2 számozatlan levél. Kolozsvári nyomtatvány.

Hely, év és külön ezimlap nélkül Kosa 1654-ben kiadott Catechesise és az 1660-ban hasonló formában kiadott „Halott

¹ De Typogr. 217. — ² V. ö. Kénosi: Bibliotheca. 40.

³ Hist. Eccl. I., 296. és 561. — ⁴ Hist. Eccl. I., 299.

⁵ V. ö. Kénosi Tósér: De Typogr. 217. és Szabó Károly: Régi M. Könyvtár. I., 328.

Temetés korra való Énekek“ közé kötve találtam. 1636. kiadását említi Szabó Károly 659. szám alatt, leírják Kénosi¹ s mások is.

Ugyancsak Kénosi Kosa Jánosnak még két kiseded művét sorolja fel, melyeket 12. r. alakban, önállóan kiadva még a XVIII. században látott.²

Az meg mosogatásban való Igének Formája, az meg mosódtakhoz való Intéssel együtt.

Precationes matutinae tres, vespertinae duae, ante et post Sumpum Cibum binae.

Uzoni kevéssel utóbb bejegyzi e műveket Kosa életrajzához, de önálló megjelenésükről egy szóval sem emlékezik. Némi bővítésekkel s az utóbbi magyar czim alatt megjelentek Kosa 1654-ben kiadott Catechesise után foglalva a C 5—C 10. levelen. Kénosi szerint pedig megjelentek e Catechesis korábbi kiadása mellett is.³

V.

Kolozsvár, XVII. sz.

Religionis Christianae Institutio (Kolozsvár) 12. r.

Az 1632-ben kiadott „Az Keresztyéni Vallásnak Rövid Tudománya“ cz., ismeretlen szerzőjü unitar. műnek latin fordítása. Leírja Uzoni.⁴ (Cap. 1. Quid est Religio Christiana?) Vernaculus liber Typ. Helt. edit. apparatus. Locus tamen non oppressus est, — jegyzi meg ismertetője, kinek a mult százban még kezénél volt e könyvnek egy ma már ismeretlen példánya.

VI.

Kolozsvár, XVII. sz.

Thordai János. Precationes Matutinae et Vespertinae. (Kolozsvár, évn.) 12. r.

Kénosi Tóser sorolja fel Thordai János kolozsvári pap és tanár művei közt.⁵ A latin czim mellett is magyarul volt írva. Ma egy példányban sem ismeretes. Kéziratban lehet, hogy fennmaradt valamelyik unitarius iskola vagy papi család könyvtárában.

¹ De Typographiis. 226. — ² V. ö. Typr. 225. és 226.

³ Lásd Bibliotheca. 40. — ⁴ Hist. Eccl. I., 559.

⁵ De Typographiis. 239.

VII.

Kolozsvár, 1644. 2. r.

Explicatio Locorum aliquot difficiliorum in Apocalypsi a Cap. XI. usquae ad finem Libri, non definiendi, sed inquirendi animo proposita. Typis subiecta est primum A. 1644. in fol. Locus non additor, at Typus Heltanus cognoscitur.

Igy írja le Uzoni Fosztó István a Heltai-sajtónak szerinte 46-ik kiadását. Azután rövideden felsorolván az érdekesnek talált mű hét fejezetét, megjegyzi: In fine: Gloria Uni Deo Patri! " Miből bizonyosnak láthatjuk, hogy e chiliasta mű névtelen szerzője unitarius volt.

Hogy a chiasmusnak az unitariusok közt akadtak rajongó hívői, kivált a babonás hittel ma is eltelt Alföldön, azt meggyőzőn bizonyítja Karádi Pál (1571—1590.) temesvári, Bogáthi Fazakas Miklós (1581/2. gerendi, 1582/3. pécsi, 1585/91. homoróuszentpáli) papoknak hinni óhajtó és Basilius István kolozsvári papnak ellenmondó műve. Erről tanuskodik még a „Debreceni Disputatio“, másik nevén „Comoedia Valasutiana“ cz. iskolai dráma is.

Egyike a Heltai-sajtó számos titkos nyomtatványainak. 1638-ban a Dézsi Complianatio alkalmával felségsértéssel egyenlőnek iktatták törvénybe a szabadelvű vagy szombatos szellemű könyvek kiadását. Abrugyi György az 1644-iki nagy háború miatt merte e tiltott könyvet világgá bocsátani. Természetesen csak beavatott pártolónak adott belőlük. Valamelyik nagyobb könyvtárunkban ma is feltalálható, a hol az avatatlan szemek a nyomtatás helyének hiányzásáért idegen kiadásnak nézik.

VIII.

Kolozsvár, 1651.

(Valentinus Baumgarten.) Oratio habita in Fungere Viri Specatissimi et Integerrimi juxtaque Doctissimi Domini *Antonii Csenadi*, Civis et Mercatoris Praecipui, a V(alentino) B(aumgarteno). Anno MDCLI. Die 26 April. Stylo Gregoriano. (Claudiopoli, 1651.) In 4°

Ez az 1651-ben a kolozsvári Heltai-sajtón megjelent halottas beszéd meg van Kénosi Tóser János két bibliographiai művében, meg volt könyvtárában is.² Ma ellenben egy példányban sem ismeretes.

¹ Uzoni: *Historia Ecclesiae Unitariorum*. I., 560.

² Tóser: *De Typographiis*. 242. *Bibliotheca Scriptorium Transsylv. Unitariorum*. 54.

Baumgarten nevét Kolozsvárt Bongártnak ejtették. Vesd össze a számos *bongor* helynévvel, a mi a százok közt pl. Medgyesen gyümölcsös kert, a székelyeknél s Dobokamegyében bozót, bokros hely.

Poroszországban született, Memel városában. Innen ifjú korában a lengyelek rakowi unitarius főiskolájában igazgatóvá tették. A szász unitariusok Kolozsvárra hívták, hol papnak választották 1647-ben. Iskolaigazgató is volt 1661-ig, ekkor plébános lett, első lelkésznek tették.¹

Bethlen Miklós is dicséri önéletrírásában nagy tudományát. Szépen beszélt latinul és németül. Ilyen nyelven beszédeket, halottas oratiókat írt, melyek közül csak az itt bemutatott oratiót nyomtatták ki.

IX.

Kolozsvár, 1672.

(Komáromi Csipkés György, Sisiphushoz illő fáradozás.) Kolozsvár, 1672. 4. r., 16. levél?

Komáromi Cs. György „Molimen Sysiphium“ című latin művének magyarra való fordítása, melyet Thysanodes álnév alatt Bársony György váradi eretneküldöző püspöknek 1671. évben kiadott „Veritas toti mundo declarata“ című munkája ellen írt s 1672-ben Kolozsvárt latinul is, magyarul is kinyomtatott. Maga Komáromi említi e kétrezű művét hittani művei feljegyzése között. Ma a latin kiadásnak csak 2 példánya ismeretes, a magyar pedig merőben elpusztult.

Szabó Károly az elsőt leírta a Régi Magyar K.-tár II. k., 355. lapján. A magyar nyelvűt is ugyanott fölemlíti; de azért a már kiadott I-ső kötetbe a magyar nyomtatványok közé föl nem vehette. Kiadója mindkettőnek Veresegyházi Mihály volt, ki még más 2 titkos művet adott ki ez évben.

X.

Kolozsvár, 1697.

Oratio Jeremiae et Lamentationes octo ad Hebdomadam Palmarum. Claudiopoli 1697. In folio.

Igy említi Uzoni Fosztó István e művet, melyből ma egy példány sem ismeretes, az unitariusok újonnan vásárolt Kmitáné-féle sajtónak első nyomtatványai közt.² A következő esztendő első nyomtatott műveként ezt jegyzi fel utána:

¹ Székely Sándor: Unitar. vallás tört. 146., 150. stb.

² Historia Eccl. Unitar. I., 566.

XI.

Kolozsvár, 1698.

(Erasmus, Praecepta Morum. Claudiopoli, 1698. 8. r.)

E nevezetes, sőt világhírű erkölestani művet, melyet tartósságban nálunk csak a Molnár Gergely latin grammatikája és Comenius Vestibulumja (melyből Brassai bácsi gondos kiadása szerint e sorok írója is tanult a tordai iskolában), Rotterdami Erasmus „Civilitas Morum“ című munkájának Rheinhardus Hademarius által bővített kiadásából állították össze magyarul iskolai használatra s még pedig itt Kolozsvárt, a Heltaiak műhelyében 1591-ben eszközölt külön kiadás után.¹

E hosszú életű iskolai kézikönyvnek magyar nyelvű kiadásából számos régebb meg újabb másolatot láttam az unitariusok könyvtáraiban. Nyomtatásban eddig csak a Sebes Pál toroczkai rector kiadott magyar fordításából került szemem elé a múlt század első feléből. A jelen században Tarcsafalvi Albert néptanító foglalta versekbe s ezt is Kolozsvárt adták ki a népiskolák számára. Tehát Erasmus lelki atyánk ma is, sőt örökké él.

Az Uzoni Fosztótól és Kénosi Tösértől ismert 1698-iki kiadásból a sok használat miatt az utolsó példány is elveszett.

Kiadója a Vilhelm Krisztina Danekából hozatott unitarius sajtója volt.

XII.

Kolozsvár, 1698.

Libros Passicos pro Institutione Juventutis necessarios excuderunt. Claudiopoli, 1698. (2. r. ?)

Mind a lamentatiók, mind a passio a latin cím mellett is magyarul jelentek meg, a hogy ma is éneklük husvét nagy hetében az unitarius templomokban.

A szöveg, mint egy szép, kottákkal is ellátott egykorú másolatból meggyőződtem, egyezik a Batthyány-codex szövegével, melyet itt Kolozsvárt 1560 után állítottak egybe. A Batthyány-codex litaniáját, antiphonáit és himnuszait a legrégebb unitarius énekes könyvek elején szintén megtalálhatjuk. (Tehát a codex énekeit a Heltai-sajtó kiadta már félszázaddal az 1636. évben megjelent Öreg Gradual előtt.)

Uzoni a passio után latin című evangéliumokat és verseteket említ az unitar. sajtó 1697/8. termékeként. E nagyobb iskolai kézikönyvek közt megjelent a többinél jóval érdekesebb:

¹ Uzoni Fosztó István: Historia Eccl. Unitar. I. 557. és 567.

XIII.

Kolozsvár, 1702.

(Almási Mihály.) TRACTATUS aliquot succincti. *De Generatione Christi. De Libero Arbitrio. De Justificatione cum annexis.* Authore ANONYMO.

E cím alatt egy üres paizs áll, körülte ezifrázatokkal, fölötte nemesi korona. Alább:

CLAUDIOPOLI, *Typis* Ecclesiae Unit. Anno 1702.

A belső, vagy második címlapon a könyv címe és tartalma szóról-szóra, mint előbb. Utána vetve:

Authore Anonymo. *Impensis Generosi Domini* GABRIELIS LITERATI de *Gidófalva* CLAUDIOPOLI *Typis Ecclesiae Unitariorum.* Anno 1702 12. r., 18. és 180 l.

Mindkét címlap hátsó lapján:

Deut: Cap. 29. v. 29.

Abcondita, Domino Deo nostro: quae manifesta sunt, nobis filiis nostris, usque in sempiternum.

1 *Thes*: Cap. 5. v. 21.

Omnia probate, quod bonum est tenete.

Az első rész (De Generatione) végződik a 18-ik lapon, a második rész új lapszámozással tart az 1—68. lapig, a harmadik rész (De Justificatione) a 180. lapig, három utolsó levelén sűrű nyomással.

Bibliographiai pontossággal közöltük e mű leírását, melyet Szabó Károly mesterem a RMKtár II. kötete 2112. száma alatt a neki fel sem igen tünt hibás és téves adatokkal tett közzé.

Az itt fölemlített Gidófalvi Litterati Gábor (Szabónál: Gabriel Gidófalvi de Ethfalva csak kézirat után beszurva) sepsiszéki királybíró volt, később consiliarius. A könyvre fordított költséget ő tulajdonképpen Árkosi Benedek imákkal beszótt remek elmélkedéseinek kinyomtatására szánta s nagy boszúságot okozott neki is, hitfeleinek is, mikor e kitünő — 1660-ban II. Rákóczi Györgynek felajánlt — mű helyett egy más munka e más ezéla szánt költséggel megjelent.

Az unitarius collegium könyvtárában az író egyik példányának első üres levelén e bejegyzés olvasható Almási Gergely Mihálynak püspöki utódától:

„A. 1725. Boldogh emlékezetű Prædecessorom, Almási Mihály Uram munkája, melyet a háládatlan tudatlanságh¹ végtére két poltura árú szilvájért vetett volt zálogba s én kiváltottam.“

(S(igismundus) Pálfi.

¹ A család részéről? Almási püspök meghalt 1724 márczius 24-én, 70 éves korában. Székely: Unitar. vallás tört. 269.

Almási püspök a legveszedelmesebbé vált időkben kormányozta az egyháznak majdnem elsüllyedt hajóját. Ő adatta ki 1701. és 1702-ben Petrichevich Horváth Ferencz hires, szintén Anonymus Apologiáját, mely az unitarius hitelveket rationalis alapon példás szelidséggel védelmezi, mégis sok támadásban volt később része. Ugyanez a püspök 1702-ben adatta ki névtelenül fent leírt munkáját, melyről Székely Sándor semmit sem tudott; Szabó Károly pedig a látott hét példány után is feltűnő hiányosan irt le s hiv másolat helyett még betoldással is szaporította.

Pálfi Sigmond püspök életében az volt a legnevezetesebb, hogy 1701-ben a hollandi egyetemekről Angliába is átment s ott a londoni hitrokonokat is fölkereste holland barátai ajánlata és pártfogásával.

Mint Almásinak egykoru utóda, tanubizonysága hitelesen eldönti a Tractatus eddig homályban maradt szerzőségének kérdését. Nem áll tehát az, sőt merőben elvetendő, hogy az Anonymus Szaniszló István, a kolozsvári unitarius főiskola rectora volna, a mit Jánosfalvi István,¹ a hires vitairó és könyvgyűjtő s mások is többen állították csak pusztán föltevésből.

XIV.

Kolozsvár, 1689.

Ein Busz-Gebeth | Welches unter dem freyen Himmel | unter den Linden auff dem Kirch-Hoffe | mit grossem Wehemuth gegethet: Als Anno (1)689. den 21. April | zwischen 4. und. 5. Uhr nach Mittag | ein ploetzliches Feuer an unterschiedlichen Orten in der Koenigl. Kron-Stadt auffgegangen | und innerhalb 4. Stunden die gantze Stadt samp der Pfarr- und andern Filial-Kirchen | und ueber die Heffte der obersten Vor-Stadt in Grund verzehret.

Mit beygefügtem Klag-Liede | in welchem kurtzer Bericht geschocht | (igy!) wie jaemmerlich die Stadt durch solche Feuers-Brunst ist zugerichtet worden.

Ezután Brassó városa ezimere áll levéldiszszel körülvett paizson. Fölötte elszórt betűkkel: C R O N.

Colophon: Gedruckt zu CLAUSENBURG 168(9.)

Czímlapon belül kezdődik a könyörgés: „ACH HErr (HErr) gnaedig und barmhertzig etc.“ szavakkal.

Az egészből csak az első és az utolsó tiszta levél van meg 8. r. alakban. Ferenczi Kálmán unitar. főgimnasiunai tanuló

¹ Lásd Sándor Istvánnak *Székely Sándor „Unitarius vallás történetére“* tett elegendő jegyzéseit a 157. lapnál. (E történelmet csak Uzonitól való átírásnak tartja.) V. ö. még ezekkel: *Kénosi Törsér: De Typographiis* 244. *Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. I.,* 569. etc.

találta meg egy könyvtáblában s a kolozsvári unitar. főiskola könyvtárának ajándékozta.

Az első kiadás Brassóban látott napvilágot, szintén 1689-ben. E kiadás leírásába Szabó Károlynál több sajtóhiba csuszott. (Ein plötzlicher Freuer, über die Heffte stb.) A mellékelt Klag-Liedet Brassóban 1689-ben külön is kiadták. Megjelent az bizonyonyal Kolozsvárt is. Mind a három nyomtatvány csak egyetlen példányban maradt fenn. Valószínű, hogy ezektől indítatva adta ki Tótfalusi K. Miklós 8 év múlva az ő Siralmas Panaszát és Könyörgő Énekét Kolozsvár 1697-iki égiséről.

XV.

Kolozsvár, 1696.

Németi Mihály. MENNYEI TÁRH(ÁZ) KULTSA. *Avagy* Olly idvességés, együgyü elmékhez alkalmaztatott IMÁDSÁGOK. *Mellyek-
kel* Minden szükségben levő együgyü emberek, az Isten kegyelmes TÁRHÁZÁBA bémehetnek. *Mellyet szedett a' szent Irás szavaib(o)l, azután maga megbővített* Imádságokkal, Énekekkel, és Elmélkedésekkel NÉMETI MIHÁLY, a' Kolozsvári Ref. E. tanítója. *Mostan pedig másunnan válogatott és szedett áhitatos* Lelki Elmélkedésekkel s Imádságokkal *ismét megbővítvén. mint nagy kintset, a' Keresztységgel közlött* M. T(O)TFALUSI KIS MIKLÓS KOLOSVARATT, 1696. E sz.: 12r.

Elöl 12 levelen: címlap és Rövid Oktatás 1-6. lev.; A' kegyes léleknek Elmélkedési 7—9. lev.; A' kegyes léleknek Istennel való magános beszélgetése [Melly másunnan vétettetvén, mostan ide tétettetett] 10—12. lev. Azután különféle imádságok: A — K5 = 178. l. (Itt példányunk megszakad.)

E hajdan nagyon kedvelt s éppen azért el is használt protestáns imakönyv csak igen kevés ép példányban maradt fenn. Számos kiadásai közül Szabó Károly a következőket ismerte:

Kolozsvár, 1673. (Ez volt az első kiadás.) — Kolozsvár 1676. — Lőcse, 1679. — Kolozsvár, 1681. — Debreczen, 1685. — Debreczen, 1703. Lőcse, 1706. — Bártfa, 1708.

Ezek közül a kolozsvári 1681. és a debreczeni 1685. belső kiadást Szabó K. 4. és 5. kiadásnak nevezte a Régi Magyar Könyvtár I., 476., 494. stb. lapján. Tekintve, hogy átlag 4—5 év alatt követték e kiadások egymást, logott feltűnik az 1685. és 1703-iki kiadások között eső nagy távolság. E hiányt enyészeti némileg el a Tótfalusi Kis Miklós sajtójának most előkerült 1696. évi új lenyomata. E kiadást hatodiknak nevezhetnők, bár azt is bátran föltehetjük, hogy 1696. előtről is lappang (vagy végkép elveszett) Szathmár-Némethi Mihály imakönyvének egy vagy két, bibliographusaink előtt mindeddig ismeretlen maradt kibocsátása.

(1907.)

KANYARÓ F.

Emlékünnepi bezáró beszéd.*

Kedves Ifjúság! A májusi szép napoknak velünk együtt örvendeztek. Lombjaikkal, virágaikkal kedvesek s élvezetesek is ezek, én pedig bennetek a májusi kedves napok gyönyöreit, kellemeit látom megtestesítve. Ti magatok, jó szokásaitok, szép erényeitek a májusi lombok és virágokhoz hasonló ékességek. Ezek közül egyiknek, hálás érzelmeiteknek, hálás sziveteknek most szép bizonyítékát látám ünnepélyünkön, midőn tanáraitokkal együtt ez intézet jóttevőiről, különösen pedig legnagyobb Maecenásáról, Berde Mózsáról emlékeztetek, elmélkedtetek és az ő kedves emlékének áldoztatok. Sziveitekbe látok. Azokból nemes érzést, hálát, kedves emlékezést olvasok ki. Bizton látom, hogy érzelmeitek hű lenyomata ez lenne: „Hálás gyermeki szívvvel köszönjük jó Berde Mózes, nagy jóttevőnk, hogy hosszú, munkás életeden át szigorú takarékoság és nélkülözések közt az unitárius egyháznak éltél és benne kereszturi gymnasiumunk részére is oly nagy áldozatot hoztál. Jóságodért, fejedelmi alapítványnyal határos áldozatodért, melynek gyümölcsét évről-évre élvezzük, áldjuk, magasztaljuk mindig emlékedet.“ Együttal hálás érzelmeiktől dobog szivetek más jóttevőinkért is.

Sziveitek ilyen hálás érzelmei azt az édes tudatot keltik bennem és tanáraitokban, hogy az erkölcsi nevelésekre fordított törekvéseink is bennetek fogékony keblekre találtak. Sziveitek nemesek, él bennetek a hála, a szeretet. Ez alkalommal egyedüli feladatomban veletek szemben csak azt ismerhetem, hogy megerősitselek titeket jóttevőink és jóttevőitek iránt való hálás érzelmeitekben és hogy arra buzdítsalak titeket, miszerint jó erkölcsi magaviselettel párosított szorgalmas munkásságotok útján igyekezzetek magatoknak szép jövőt teremteni és az áldozatkészség egyik szép erényetek legyen s a közügyért, hazáért, egyházért, társadalomért, intézményekért

* A székelykereszturi gymnasiumban 1908 máj. 9-én a jóttevők emlékére tartott ünnepélyen mondotta az intézet igazgatója.

áldozatok. A ki kizárólag magának és övéinek él, csak félig-meddig teljesíti kötelességeit. Az embernek a közjóért, közügyekért is fáradni, áldozni kell. Igazi tiszteletet, becsülést csak e két irányu kötelességeinek eleget tevő ember érdemel.

A hol a haza és egyház fiaiban nincs áldozatkészség, közügyszeretet, ott nincs élet, hanem e helyett közöny, nembánomság; ennek elmaradhatatlan következménye pedig az erkölcsi és anyagi hanyatlás, s egyszer a végmegsemmisülés.

A kopár helyek, sivatagok, lombtalan fák, rideg kövek nem kedves látványok, hidegen hagyják az embert. Nem különb értékűek a hálátlan, a közügy iránt érzéketlen, önmaguknak élő emberek sem. Ellenben a közügy oltárára tett anyagi áldozat az embereknek mindig állandó jóhírnevet, maradandó emléket, örök életet biztosít. Egyházunk életében, sőt mondhatjuk, a magyar kultúra, a magyar haza történetében alapítványainkkal örök nevet, örök emléket emeltek és biztosítottak maguknak Zsuky László, Agusztinovich, a Kouczok, Derzsi János, a nagy Berde Mózes és mások. Ők a közjóért éltek, annak haltak meg, tehát élnek, emléküket áldja szüntelen a hálás utókor.

Kedves ifjak, intézetünknel a hálának, a kegyeletes emlékezetnek kiváló helye van. Ez intézetet az unitarius egyház keretében erkölcsi testületek és egyesek áldozatkészsége emelte. Nagy jótevőink hosszú sora mentette meg a magyar hazának és a magyar kulturának és ügyeit folyvást előre vitte. Ennek gyümölcsét élvezitek, évenként belőle több mint öt ezer kor. segélyben részesültök. Erkölcsi magaviseletekkel, kitarító szorgalommal igyekeztetek azt kiérdemelni.

Tisztelettel kiemelem és hangsúlyozom, hogy ez intézet megteremtéséhez, fentartásához az unitáriusokon kívül számosan hozzájárultak nemes adományaikkal más vallásuak is. Lelketekre kötöm tehát, kedves ifjak, hogy a vallási türelmesség, a különböző vallásfelekezetek iránt való tisztelet, szeretet is egyik szép tulajdonotok legyen. Az embert ne felekezeti hovatartozása, hanem erköltese, tudása és tettei szerint értékeljétek. Ez intézetnek minden szeglete, minden köve áldozatkészségről beszél. Létesítéséhez hozzájárult úr és szolga, gazdag és szegény, nagy és kicsiny, férfi és nő. Ide az asztalra helyeztem az Aranykönyvet, benne ez intézet jótevőinek nevei megvannak örökítve. Ezt és a gymnasium történetét forgassátok, olvassátok és elmélkedjétek s valamenynyí jótevő iránt hálásak legyetek s valamenynyire hálával, szeretettel gondoljátok.

Ez intézettől előbb-utóbb megváltok, meglelt emberek, férfiak lesztek, kit erre, kit arra visz a sors. Innen szép emléket vigyetek. Intézetre és tanáraitokra mindig szeretettel gondoljatok. Ha módokban lesz, ez intézetért, általában a közjóért áldozatra is készek legyetek. Kriza János költő-püspökünk forró óhajtaása a ti óhajotok is legyen mindig. Vele ezt óhajtsátok: „Isten vezesse erőről-erőre e mi székely nevelő anyánkat, hogy sok ezernyi gyermeket újjá szülhessen a szellemi fensőbb élet világosságára.“ Ez óhaj megvalósítására minden módon törekedjete. Áldozatkészségre sarkaljanak az intézetüinktől nyert jótétemények, intézetünk jóltevőinek szép példái, azok lelkéből olvassatok a ti lelkeitekbe, azokat kövessétek.

Végezetül hálás érzelemmel köszönöm a nagyérdemü közönségnek, hogy szives megjelenésével emelte ünnepünk fényét, velünk ünnepelt és tanuja volt intézetünk nagy jóltevője iránt való hálánk lerovásának. Szokásos jóindulatával jövőre is ajándékozza meg intézetünket. Ezek után hálaünnepélyünket befejezettnek jelentem ki.

PAP MÓZES.

Benkő Mihály felügyelő gondnok beszéde.*

Tiszteletes Egyházköri Közgyűlés!

Mindenekelőtt örömem és elismerésem kell kifejeznem a kolozsi unitarius egyházközségnek, hogy alkalmat adott az elnökségnek a kolozsdobokai Egyházkör közgyűlését Kolozs városában megtartatnunk.

Tiszteletes közgyűlés! Egyházi életünkre egy igen fontos, jövő fejlődésünkre kiható működésre kell irányítani a közgyűlés tagjainak figyelmét, habár meg vagyok győződve arról, hogy e kérdést csaknem mindannyian ismerik, még sem hallgathatom el a közgyűlés előtt az 1848. évi XX. törvény végrehajtása tárgyában az országgyűlésen folyó évi május 21-én és a főrendiházban ugyancsak folyó évi június 10-én tartott ülésen a protestáns egyházak segélyezése kérdésénél egyházunk érdekében tett felszólalásokat s nem tehetem, hogy az azokra adott ministeri válaszokat fel ne említsem.

A válaszokban határozottan ki lett jelentve, hogy az unitarius egyház is az említett törvény keretében alkotandó törvényjavaslatba benne foglaltatik és ugyanazon alakban nyer kifejezést, mint a többi egyház és ha már az 1909. évi költségvetéssel egyidejűleg a törvény életbeléptethető nem lenne, a mennyiben a többi protestáns egyházak az 1909. évi költségvetéssel már a biztosított segélyezés birtokába lépnek, ugyazaz történjék *minden körülmények* között az unitarius egyházra nézve is.

Ezen ministeri kijelentésért fogadja gr. Apponyi Albert ónagyméltósága vallás- és közoktatásügyi minister úr elismerésünket.

De ezzel egyidejűleg, igen tisztelt közgyűlés, hálaunk és köszönetünk kell lerónunk Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József szeretett püspökünk iránt, a ki a főrendiházban tartott magas röptü,

* Mondotta a kolozsdobokai egyházkör közgyűlésén Kolozson, 1908 augusztus 9-én.

az igazság híú képét kidomborító és meggyőző szép beszédével a Nagyméltóságú Minister urat az említett kijelentésre kényszerítette, illetve vezette.

A ministeri kijelentésekben foglaltak, ha valóra válnak, — mit hinnen és remélnem kell egy teljesen alkotmányos ministertől és kormánytól — akkor az unitarius egyház és abban az egyházközségek beléletében oly változásoknak kell okvetlenül bekövetkeznie, a mit remélni még a közelmultban sem mertünk.

A folyó évi egyházköri *vizsgálószék* gyűlésein Magyar-Szováton és Kolozson vettem részt, az előbbin az esperes úr gyengélkedése folytán a vizsgálatot egyedül vezettem, Péterfi Dénes lelkész, egyházköri jegyző úr buzgó közreműködésével.

A vizsgálószéken tapasztaltak és tett intézkedések a vizsgálati jegyzőkönyvekben részletesen vannak felsorolva.

Azonban a vizsgálatokon szerzett tapasztalatomról egy pár dolgot kívánok a közgyűlés előtt felemlíteni: mindkét egyházközség igyekszik vagyoni viszonyait lehetőleg okszerű módon, szükségyszerűen rendezni, úgyde szerény véleményem szerint még sokat kell tenniük arra, hogy rendezett viszonyok közé jussanak; de hiszem és remélem, hogy kellő utasítás és buzgóság mellett el fognak oda jutni.

Az áldozatkészségért Magyar-Szováti egyházközség hiveit a közgyűlés előtt ki kell emelnem akkor, midőn 1907. évben saját jószántokból önkéntes adakozással 1200 koronán felüli összeggel elrepedt harangjukat megcsináltatták.

A vallásos buzgóság, a templomjárás és az áhítatos buzgó templomi énekek gyakorlatában elől jár Magyar-Szováth, a vizsgálatot megelőző templomozás alkalmával lelki gyönyörrel hallgattam a templomban levők tömött soraik közül, úgy az öregek, de leginkább mindkét nemű fiatalságnak buzgó áhítatos énekét.

Tisztelt Egyházköri Közgyűlés! Közgyűlésiünk tárgysorozata között van az 1902. évi Főtanácsot alkotott egyházi törvény rendelkezése szerint az egyházköri tisztviselők megválasztása.

E törvény igen fontos rendelkezést tartalmaz, mert mig régebbi törvényeink alapján az esperest életfogytig választották az egyházkörök, az említett törvény 172. §-a rendelkezése szerint most csak 6 évre választható, egyben világosan és határozottan kimondja, hogy „az esperes az egyházkör rendes lelkészei közül“ választható.

Midőn ezen törvény életbeléptetésére vonatkozó átmeneti intézkedés lejárt s így annak életbeléptetése végett egyházkörünk e köz-

gyűlés alkalmával kell, hogy választását megtegye, a közgyűlés figyelmét fel kellett hívnom e törvény rendelkezésére.

Hiszem és remélem, hogy a választásokat a törvény rendelkezésének megfelelőleg, annak keretében, a legjobb meggyőződésük szerint fogják megcsejteni.

G o n d o l a t o k .

1907. dec. 30. Ma töltöttem be Isten segedelmével a 67-ik évet. Élveztem az élet örömeit, de megszenvedtem szomorúságát, nagy bánatait, csapásait is. Sokan elhagytak, kik lelkemnek kedvesek voltak, és midőn reájuk gondolok, úgy tetszik, mintha a mult édes képleteiből csak a zord, sötét háttér maradt volna meg és az még inkább előtérbe lépne, mint máskor. Nem látom azt, a mi nekem kedves, a mi nekem gyönyörűsége volt egykoron. Nem látom, mert ők nincsenek. Most, midőn visszavonhatlanul elvesztém őket, érzem, hogy nekem mily drágák voltak, mily kipótolhatatlannokká váltak.

Mintha most is látnám szegény kis leányom hozzám közelíteni, enyelegve e szóval: „Kedves apám, jőjjen velem táncolni!“ A jókedv, a báj élő kifejezője volt, kire ha ránéztem, mosoly jött ajkaimra és ha baj volt, azt elfelejtém. Elmentél, veled ment a nappali világosság és itt hagytál minket a lét ezer nyomorúságával, kellemetlenségeivel.

De telik az idő. A seb hegedni kezd, ha más nem bántja, ha durva kéz nem érinti, már nem érezed.

Nem hosszú ez üdülési szak. A sors kívánja, nem hagyja áldozatát. Elviszi magával egyetlen fiamat.

Talán azért, hogy hosszasan vártunk utána és megtudjuk, nem jó valamire oly nagyon vágyakozni, mert annál nagyobb lesz bánatunk, ha elveszítjük.

Az élet megtanít helyesen gondolkozni, de nagy árt fizetünk érte.

Midőn már emberré lett, midőn gondoltuk az övé a jövő, akkor halt meg.

Bármily nagy a szomorúságunk, talán mégis jobb, hogy így történt. Ki tudja? Ki tudja? .

Életem 67-ik évének utolsó napja, im lettél szomorú visszaemlékezésimnek napja.

De a mint sötét erdőben járkálva, mindegyre lépünk oly helyre, hol világosság tárul előnkbe és a nap sugarai barátságosan köszön-
tenek: én is elgondolkozva emlékezetemben felelevenitem mindazo-
kat, melyeket a gondviselés életem felvidítására oly bőségesen jut-
tatott a szerető, gondos feleségben és anyában, a jó derék gyer-
mekekben, a kedves unokákban, kikben életünk folyása megifjodni
látszik és eltelve hálaérzetével a jó Isten iránt, elgondolom: Te
tudod legjobban, mi válik az én javamra. Tudom, hogy a mint a
hőségtől lefomnyadt növényzetnek megadod a szükséges esőt, har-
matot, hogy tovább élhessen, gondoskodsz nagylelkűségben én
rólam is, midőn sötét gyászba borulni látszik körülöm minden.

Legyen tehát mindig úgy, a mint akarod, lelkem bizalom-
mal eltelve, megnyugszik abban.

— Ma vettem a szomorújelentőt jó barátom Murányi Farkas
Sándor haláláról, mely igaz szomorúsággal töltött el.

Már az iskolában megbarátkoztunk és azóta mindig fentar-
tottam vele barátságomat.

Ritka becsületes, jellemes ember volt, kit minél jobban meg-
ismertem, annál inkább tudtam becsülni. Elvesztettem benne egy
oly egyént, a kire az élet bármily körülményei között számít-
hattam.

Önzésnélküli, nagylelkű, szerény és hálaadatos, mily ritka
tulajdonok ezek, de meg voltak benne teljes mértékben.

Neki megváltás volt a halál, mert tudom, irta: mennyit szenved.

Én megőrzöm emlékét.

1908. *április 17.* Nagypéntek. Jézust tanításaiért megfeszit-
tették. Azután a későbbi századokban hány mártyrja volt a hitnek,
a felvilágosodottságnak, míg az eszmék mostani evolúciójáig jutottunk.
Tőlünk korunk már nem kívánja életünket. Meggyőződésünket sza-
badon követhetjük. A mi feladatunk csak az lehet, hogy haladjunk
mind előbbre, fennebb a keresztényi szeretet ama magaslatáig, hol
megláthatjuk dicsfényben Jézus tetteit megörökítve. Hová eljutni
a mi hívő lelkünk, a maga gyengeségében és emberi gyarlóságai
miatt nem bír, de lelki sovárgásunk ama magasabb tájak, az üdvö-
zülés birodalma felé, ennek ellenére kiolthatatlan.

1908. április 19. Husvét. Feltámadott! Támadjon életre mi-bennünk is a jónak, eddig elfojtott, de mindenkiben élő csirája. Foglalja el lelkünket ama meggyőződés erejével, hogy lelki boldogságunkat, nyugalomunkat csak úgy érhetjük el, ha nyomdokai-ban járunk, és így ő benne feltámadunk.

1908. április 24 A hit és tudomány egymás mellett jól megférnek, egymás kiegészítői. Minél inkább meggyőződünk előbbeninek igazságairól, utóbbinak égő láklyájánál, annál mélyebben hatolnak azok lelkünkbe. Ez természetes. Mert inkább megragad, vagy lehangol egy az életben megtörtént, való esemény, melynek fejleményeit józan eszünk felfogni tudja, mint az a képzelődés szülte monda, melynek megértéséhez csak phantaziánk segítségével juthatunk.

A tavasz küzd a télrel és nem tudott még urává lenni. Ép mint az életben a jó a rosszal örökös csatát viv. Csak míg azt tudjuk, hogy a tavasz előbb-utóbb győztes marad: két utóbbi küzdelmét, míg ember lesz a földön, senki meg nem szüntetheti.

Mert az élet háború. Az emberek harca az életért. Egyik győz, másik elesik, amazt újra egy másik veri le, azt egy harmadik, így folytonos tülekedés tart a végtelenségig. Az erősebb érvényesül, a gyengébb kapja a morzsákat, csakhogy megélhessen és némelykor még ezt sem. Így míg egyiknél felgyül hatalom, gazdagság, tekintély, a másik oldal osztályrésze a nyomoruság, megalázkodás és lenézése és ennek folyamányai gyanánt az irigység, a boszszú és a bűn.

Úgy-e, hogy nem igazságos osztály?

De lehet-e ez máskép?

Ha az emberek mind egyenlő állapotúak, ennek megfelelőleg egyforma elbánásban kell hogy részesüljenek és mint jó testvérek éljenek egymás mellett. Tegyük fel, hogy megtudnánk lenni ily békességben, mi el sem képzelhető. Akkor igaz, hogy nem kell sem ügyvéd, sem járásbíró, se törvényszék, mert nincsen perlekedés, mit elintézzenek; de ezzel az emberi tevékenység is megszűnik. Az emberben rejlő tehetségerő megbénulva; az ambíció magasra emelő szárnyai letörnek. Az, a ki más időben vezéri szerepre hivatott, lusta álomba merülve, várja, ép úgy, mint a társadalom legnyomorultabb tagja, hogy minden készen a szájába repüljön. Az emberi nem hivatása: haladni a tökéletesedés felé, mely az emberi lét legnemesebb feladata, megszűnik.

Ez sem kívánható. Tehát érvényesüljön mindenki tehetsége szerint és maradjon minden a régiben, miután jobbat helyébe nem tehetünk.

1908. április 25. Az úri ember (oly egyént értek, kit nem a születés, nem a rang tesz azzá, hanem úri, nemes gondolkozása és cselekedetei) szerényen, némelykor kopottas ruhában, de minden igénytelen külső mellett, megtartva az önérzet adta tisztességet, jelenik meg; míg a parvenu igen gyakran — kisebb alkalmakhoz nem illő pompával — riktó fényüzéssel, mely az emberek szemét elkápráztatván megtévesztheti, hogy tulajdonkép kívül van dolga. A szegény ember, kit nyomorúsága érzékenyen érint mindennap és a könnyelmű, kinek a meg nem szűnő kiadások miatt pénzre van folyton szüksége, maguknak első sorban mindig gazdagságot óhajtanának, mint a legfőbb jót és a legértékesebbet. A strébernek kellene s azonnal mind a kettő, tekintély és vagyon.

BR. PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcészlet és sociologia terén. Irta *Perczelné, Kozma Flóra*. Budapest, 1908. „Pátria“ irodalmi vállalat és nyomdai részvény-társaság. 372 l. Ára 4 kor. — Perczelné kiadta felolvasásait és közleményeit, melyek folyóiratokban és lapokban jelentek meg s előttünk van: Perczelné Kozma Flóra könyve. Nem mindennapi jelenség; ritka irodalmi termék e könyv. A női lélek receptivitása sokat jelentő tulajdonság volt mindenkor a vallási eszmék életére. A finom fogékonyságú női lélek gazdag földje volt mindig az elhintett ige-magvaknak. De itt nemcsak a receptivitás az, a mivel egy nő részéről találkozunk, hanem a mellett a vallási eszméknek és gondolatoknak feldolgozása, vizsgálás, kiválasztás és alkotás, szép formában végrehajtva. Perczelné könyve a vallásos gondolkozásnak valóságos evolúciója... Egy jeles tehetségű nő kezd a vallás kérdésével foglalkozni, történelmileg vizsgál, lélektanilag szemlél s tanulás és szemlélés után kialakul vallási meggyőződése. És a mely hitvilágot lelke megragadott, a mely hitesezméket igazságoknak megismert, azokat azután meleg érzéssel is ápolja. És az érzés melegsége s a gondolat creje apostolává avatja ez eszméknek. A kiinduláskor határolt körre tekintő,

de aztán mind nagyobb kört felölelő, mind nagyobb önállóságra mutató érdekes fejlődésnek nyilvánulásai e tartalmas értekezések és közlemények, melyek nem időrendi sorrendben könyvében foglaltnak, s melyek az unitarius vallási eszméknek mind lelkes magyarázatai.

Az értekezések becsét növeli a tisztultabb vallási elvekkel összekötött tisztább erkölcsi felfogás s annak a társadalmi életre alkalmazása, a socialis vonatkoztatás, mit szerző folyton szem előtt tart és sehol el nem mulaszt, a hol arra az alkalom kínálkozik.

A kisebb cikkek egy-egy élénk rávilágítás a nagy eszmékből, egyes esetekre, a jelen egyes fölmerült mozgalmaira . . .

Ez Perczelné könyve, szépen és hangulatosan írva. Tanulságos egy könyv. A szabadelvű vallásos szellemnek gyönyörűséges hajtása.

Ferencz József püspök szép előszava — kinek a könyv ajánlva van — vezeti bé az olvasót a Perczelné könyve olvasásába.

Péterfi D.

Babylonia és Assyria vallástörténete. Irta *Rohoska* József sárospataki theol. akadémiai tanár. Sárospatak, 1908. 63 l. Ára 2 kor. -- Hatalmas birodalmak voltak egykor a Tigris és Eufrates folyók vidékén Babylonia és Assyria. A mult száz közepén megkezdett és azután folytatott ásatások sok emléket hoztak felszínre, melyek az ott lakott népek vallására is világot vetnek. Az agyagtáblák ékirásainak olvasását Smith György, a britt muzeum hivatalnoka felfedezvén, a Rawlinson ezredes s újabban a német Delitzsch s mások által talált táblákról sok történeti adatot olvastak le ama népek életéről. Rohoska sárospataki tanár ezeknek eredményét foglalja össze e czimek alatt: A babyloniai istenek. Mythologia. A vallásos irodalom, varázsformulák, imák, hymnusok. A cultus. Assyria vallása Babyloniához való viszonyában. Assúr Assyria főistene. A két nép vallásának általános jellemzése. Meyer. Delitzsch. Tiele. A nagyszámú babyloniai istenek közt nevezetesebbek voltak: Enlil vagy Bél (Enlil=fődémon); Enki vagy Ea, „az alant levők“ istene; Samas napisten; Szin, holdisten; Ístar, harcok istennője; Anu, „égistene“; Hammurabbi király kora óta mindvégig legtekintélyesebb istenalak Marduk v. Maruduk. Az assyriaiak főistene mindig Assúr volt. Mythosaik közül nevezetesebbek: a világteremtéséről és az özönvízről szóló mythosok s a Nimród-mythosok. A babyloniai és assyriai vallás általános jellemzésénél Rohoska Tiele

mellett foglal állást — mely szerint „a babyloniai-assyriai vallás még természetvallás, de határozottan ethikus gondolatokkal“. Delitzsch nézetét, melylyel a babyloniai vallást monothéizmusnak tartja s azt állítja, hogy Izrael ebből a vallásból vette át Jehováját a monothéistikus istenfogalommal együtt — szélsőségeknek mondja R., holott pedig ez éppen nem tartozik a történelmi lehetetlenségek közé.

Rohoska munkája gondos tanulmány és röviden tiszta tájékoztatást nyújt a babyloniaiak és assyriaiak vallásáról, megnevezvén a forrásokat is, a honnan adatait vette.

Papi vallás, laikus vallás. Irta *Rohoska József*. 25 l. 40 fillér. — A M. Prot. Irod. Társaság pozsonyi körének gyűlésén tartott felolvasás. A ritualis vallással állítja szembe az evangéliumot. A vallás nem az, a mit a papok árulnak a tudatlan népnek s a mit a kereszténységnek nagy többsége alsó rétegeiben és felső tízezeiben ma is vallásnak tart. A vallás az egyszerű, tiszta evangélium, melyet a nagy Mester tanított. Az egyetemes vallást, az egyetemes protestantizmust hirdeti. „Sokszor szemünkre hányják a római katolikusok — mondja R. — hogy mi is hát az a protestantizmus, melynek alapítói: Luther, a kicsapott barát, Kalvin a könyörtelen prókátor, Melancton a jámbor philologus, Servéth, az istentagadó orvos s megannyi más közönséges halandó! Az ilyen beszédekre azt mondhatjuk, hogy igen, a wittenbergi nagy vezér is, a genfi nagy szervező is éppen úgy, mint Germánia tanító mestere vagy az unitáriusok vértanúja, éppen úgy, mint annyi lelkes munkatársuk és utódjuk, — közönséges halandók voltak, mert maguk sem akartak egyebek lenni. És mi áldjuk a felettünk örökdő gondviselést, hogy nem a papokat, hanem ezeket a közönséges halandókat választotta eszközeiül arra, hogy a XVI-ik századdal új fordulatot adjon a világ fejlődésének“. — „Ha a XVI-ik század diadalra vezette az egyetemes papság elvét az egyházban és a papi egyház romjain felépítette a demokratikus szellemű laikus egyházat, a XX-ik század feladata ugyanazt az elvet diadalra juttatni a vallásban is“.

Ily szellem hatja át a felolvasásnak lelkes, ifjú tudós íróját.

Kolozsvári glosszák. Közzé teszi *Pálfi Márton*. Budapest. Athenaeum. 57. l. Különlenyomat a Magyar Nyelvörből. — Főgymnasiumunk irodalomtanárának nyelvtudományi tanulmányaiból közölt becses füzet. A magyar szótár-írásnak Szenczi Molnár Alberten elkezdve, kinek apja székely volt, Páriz Pápain át Bod Péterig igen sok szála fűződik Erdélyhez s benne a székelységhez. Ez a glossa

is egyik székely nyelvjárásnak érdekes emléke. Pálfi kollegiumunk könyvtárában akadt rá egy 1518-ban kiadott latin-német szótárban. A szótárnak csaknem mindenik lapja tele van írva magyar és latin nyelvű lapszéli bójegyzésekkel (glossák.) A glossák 1577 körül Ajtai Mátétól és Bölöni Fülöptől és még egy harmadik régibb kéztől származnak s a glossator (Ajtai v. Bölöni) egyik forrása a Hunyadi Demeter szóbeli előadása vagy írott szójegyzéke lehetett. — Hunyadi D. az unitarius kollegium rectora volt 1573—1579-ig s azután püspök. A glossatorok háromszéki születésűek voltak s nyelvük a háromszéki székely nyelvjárásnak egyik legrégebb, legbecsesebb emléke.

Pálfi a leggondosabb kiírásban közli először a régibb glossákat s azután az Ajthay—Beoleony glossákat s a szakemberek és tanulók haszonnal lapozhatják sűrűn nyomott füzetét.

Szemelvényes biblia. A magyarországi Ref. Egyetemes Konvent 1901-ben pályázatot hirdetett Bibliai Szemelvények összeállítására, vallásoktatásra segédkönyvül. E szemelvényes biblia el is készült s Hegedűs és Sándor debreczeni könyvkiadó cégénél jelenik meg. Ethikai és paedagogiai szempontból szükségesnek tartotta a ref. egyház az orthodox ihletéstan mellett is a biblia könyveinek a megválogatását. Memmyivel inkább lehetséges ilyen biblia előállítása egy liberalis egyháznál, hol ily munkát a tan is megenged.

710—1908. Tan. sz.

Irodalmi pályázat.

A Magyarországi Unitarius Egyház Képviselő Tanácsa a következő pályázatot hirdeti ki:

Megirandó Dávid Ferencz első unitarius püspök életrajza népszerű alakban, de nem népiesen, hanem úgy, hogy a kevésbé művelt ember megérthesse s művelt ember is élvezhesse. A mű első helyen élet- és jellemrajz legyen, de figyelem fordítandó a XVI. században uralkodó eszmeáramlatokra is. Ezekben Dávid Ferencz tevékenységére s annak eredményére. E mű irásánál fölhasználható Jakab Elek „Dávid Ferencz emléke“ című munkája is, de a pályázótól önálló fölfogást várunk.

A mű terjedelme nyomtatásban 5—6 közepes 8-rét ivre terjedhet. Pályadíj 500 korona.

A pályamű idegen kéz irásában, jelíges levél kíséretében 1909. évi augusztus hó 31-ig benyújtandó Ferencz József unitarius püspökhöz.

A pályaművek elbírálásáról az E. K. Tanács és a nyertes mű kiadásáról az Unitarius Egyház fog gondoskodni. Övé a tulajdonjog is. A pályanyertes műnek esetleg angolra fordításáról és angolul kiadásáról is az Egyház fog intézkedni.

A Magyarországi Unitarius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1908. évi augusztus hó 12-ik napján tartott üléséből.

Ferencz József
unitarius püspök.

Végh Mihály
titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Pfleiderer Ottó. A vallástudományak e kiváló képviselője, a szabadelvű theológiának nagynevű harczosa nincs többé. Julius 18-án Gross-Lichterfeldeben rövid szenvedés után elhunyt. 1839-ben született Cannstadt közelében Württembergben. Tanult a tübingeni egyetemen 1857-től 1861-ig, Baurtól. 1870-ben Jenába választották első papnak, de csakhamar a szószéket ott egyetemi tanszékkal cserélte fel. 1875-ben Berlinbe hívták a systematica theologia tanárának. Több jeles munkát írt. „Vallásbölcészete“ mellett nevezetesebb művei: „Paulinismus“, „A theologia fejlődése Kant óta“, „A kereszténység előállása“. „Vallás és vallások“. A szabadelvű keresztény mozgalmakban mindenütt részt vett. Legutóbb jelen volt a bostoni nemzetközi valláscongressuson. S Wendte titkár, halála alkalmából megható levelet intézett a német szabadelvűekhez, kik elvesztették a nagy gondolkozót és a keresztény nagy embert.

Vallás és vallási türelem. „Nem hirdetem a tanra nézve a közönyösséget, nem dicsérem a népies mondást: hogy minden vallás egyformán jó vallás. Ez nem is úgy van; a sokféle emberi vallásban rendkívül nagy értékkülönbségek vannak, éppen úgy, mint a hogy vannak különbségek a művészet és emberi erkölcs számtalan kifejezéseiben . . . a kereszténységnek számos történelmi formája közt vannak, a melyek sokkal fennebb állanak a többiekénél. Természetes, hogy mindenki kövesse azt, mely neki legjobbnak tetszik. . . . Minden vallásban van valami jó, az igazságnak valami része; a helyett azért, hogy másoknak hitvallásában azt keressük, a mi gyalázhatónak tetszik előttünk, azt kell keresnünk, a mi jó van benne; a helyett, hogy azt keressük, a mi szétválaszt, azt kell keresnünk, a mi egyesít“. (Reville Jean).

Theologiai tudományok kérdésekkel hogyan bánik el a r. kath. egyház, arra egy legközelebbi példa, mit az „Osservatore Romano“ jul. 6-iki számában az Ézsaiás könyvének szerzőségéről

közül. A pápai bibliai bizottság elé öt kérdés terjesztett a könyv szerzőségére és a benne foglalt prófétálásokra nézve. A kérdések a történelmi birálat által támasztott kétségekre vonatkoztak. S a bizottság mind az öt kérdésre tagadólag felelt és azt mondta ki, hogy a könyvet egészen Ezsaiás írta s nem két vagy több szerzőtől származik; s hogy prófétiai és más prófétákéi valódi megjövendölése az eseményeknek; s hogy a könyvnek második felét is a 40. résztől az 56-ig, a melyben a próféta a Babyloniában száműzetésben levő zsidókhoz szól, hasonlóan Ezsaiás írta.

A szabadelvű judaismus Amerikában nem tartózkodik a Jézus iránti tiszteletének kifejezést adni. Kohler, a cincinnati zsidó iskola elnöke kinyilvánította, „hogy a zsidóknak semmi okuk sincs a Jézust, az élő embert, az Isten- és emberszeretet tanítóját, a kegyesség, alázatosság és önmegtagadás példányát visszavetni, kinck egyedüli hibái a túlaradt jóság és könyörület... De Jézus nemcsak doctora, orvosa volt a közönséges lelkeknek. Annál több volt ő. A vallás szívéig hatolt és felnyitotta az emberi kebel legelrejtettebb redőit. Mint valódi próféta nem csatlakozott egyik pharizens iskolához sem és nem hivatkozott más tekintélyre, csak a benső hangra. Birálta a törvényt, de azért, hogy az életet magasabb színvonalra emelje. Vallási és társadalmi merész reformator volt és az a vágy égett benne, hogy a judaismust ujratemtse. Ki olvashatná a Názáreti példázatait és elveit a nélkül, hogy ne érezze az addig nem látott igazságnak örömét. Hangjában csodálatos zene, mely feltartóztatja a felindult sokaságot, mikor azt mondja: „A ki nem bűnös, az vessen követ először ő reá“, s mely ez ígét ejti ki: „Legyetek olyanok, mint a kis gyermekek és nem fogtok messze lenni Isten országától“. — És a szabadelvű judaismus Amerikában nem szorítkozik csupán declaratiókra, hanem az elvet példával is követi és bizonyos keresztény imákat és szokásokat elfogad. Hirsch, chicagói rabbi, ki az 1893-iki vallás congressuson oly megindult érzéssel mondotta el az Úri imát, a Mi Atyánkot, az istentiszteleteket szombatról vasárnap délelőttre tette át s ugyanígy cselekedett Fleischer Ch. rabbi is Bostonban.

Szabadgondolkodók egyesületéről, mely Pápán, egy főiskolai tanár elnöklete alatt júliusban alakult, ad hirt a „Dunántúli Prot. Lap“, felemlítve egyszersmind a szabadgondolkodók 1905.-i párisi congressusán kifejezett nézetet, mely „erkölcstan Isten nélkül“, vagyis vallásellenes nézet. Folyóiratunk már a párisi congressus

tartása idején jelezte volt „a szabadgondolkodók“-nak emez állásfoglalását, a minek áldásában a pápaiak már is részesülnek. Mert bár a Pápán alakult szabadgondolkodó-egyesület kimondotta, hogy az atheista gondolkodást nem pártolja, de a budapesti központ főtitkára, ki a pápai gyűlésen jelen volt, más értelemben nyilatkozott. A Dunántúli Prot. Lap a szabadgondolkodók egyesületét „áldatlan mozgalomnak“ minősíti, „mely kiapadhatatlan gyűlölségnek lehet a forrása“. A prot. egyházaknak, mint a pápai eset is mutatja, valóban nem lehet tovább is hallgatással venni tudomásul, hogy tagjai oly egyesületekben vegyenek részt, melyek nemcsak római katolikus-, hanem protestáns-ellenesek is, melyeknek keletkezése és céljai a keresztény társadalom ellen való rejtett törekvéseknek szervezése.

Értesítők: A *kolozsvári unitárius kollegium* (papnevelőintézet, áll. segélyezett főgymnasium, elemi iskola) értesítője 1907/8. isk. évről. Szerk. Dr. Gál Kelemen igazgató, a theol. részt Dr. Boros György dékán. Nagyajtai Kovács István pályája Márkos A.-tól nyitja meg az értesítőt, azután tanárbeiktatón mondott megnyitó beszéd következik Gál Jenő felügyelő gondnoktól, s Dr. Barabás Ábel, Kovács Kálmán és Kelemen Lajos székfoglalói, Dr. Gál igazgató üdvözlő beszéde, Nagy L. üdvözlő beszéde és a főtiszt püspök úr áldása. A papnevelő intézetben tanult 20 papnevendék. A gymnasiumban pedig a tanulók létszáma: 311; ebből unitárius 151; az elemi iskolában 73. Az isk. évről s könyvtárról gondosan számol bé az értesítő. — II. A *székelykereszturi VI. osztályú unitárius gymnasium* értesítője. Szerk. Pap Mózes igazgató. Bevezetésül az igazgató „Szeretet az oktatásban és nevelésben“ cz. értekezését közli, majd Sándor János és Gombos Sámuel nyugalomba vonult tanárokról emlékezik meg meleg hangon, s kogyelettel Pálffi Dénes elhalt isk. f.-ü. gondnokról. Tanulók száma volt: 184; ebből unitárius 103. Az értesítőt „Tanulmányi kirándulás az Aldunára“ cz. leírás egészíti ki Szentmártoni Kálmán tanártól. — III. A *tordai négy osztályú unitár. gymn.* értesítője. Összeállította Varga Dénes igazgatótanár. Tanárbeiktató ünnepély leírása, Székely Miklós felügyelő gondnok beszéde, Varga D. igazgató üdvözlő beszéde s Dr. Kemény Gábor székfogl. értekezése foglalja el az értesítő első felét. Tanulók száma volt: 179; ebből unitárius 43. — IV. A *dési áll. segélyz. közs. polg. leányiskola* értesítője. Közli Kádár József igazgató, ki gondosan írja le a kirándulásokat, melyeket történelmi nevezetességű helyekre tettek. Tanulók száma volt 142.

Tanári kinevezés. Péterfi Lajos, a pancsovai áll. főgymnasium kiváló tanárát, a vallás- és közoktatásügyi minister a budapesti VIII. kerületi áll. főgymnasiumhoz nevezte ki tanárnak.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsdobokai egyh.-köri pénztárra.

A kolozsdobokai egyházköri pénztár alapjára az idei Kolozson tartott közgyűlés alkalmával adakoztak :

Benkő Mihály	100 K.
Dr. Várady Aurél	10 „
Molnár Sándor	20 „
Dr. Tóth György	10 „
Müller Gyula	10 „
Bede János	10 „
Ürmösi Jenő	20 „
Gyöngyösi Béla	20 „
Nagy Lajos	20 „
Dr. Nagy Zoltán	20 „
Dr. Ferencz József	20 „

Ujabb adakozás :

Péterfy Dénes	50 „
-------------------------	------

Mely adományokért köszönetet mond

Az egyházkör elöljárósága.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(IX. közlemény.)

Kelemen Albertné 499. sz. gyűjtő-ívén Marosvásárhelyről: N. N. 40 kor., Harmath Sándor 10 kor., Fogolyán Bogdán 5 kor., özv. Csipkés Albertné, Csipkés Albert (először), Kelemen Juliska, Kelemen Margit 2—2 korona. Együtt 63 korona.

Kelemen Albert 496. sz. gyűjtő-ívén Marosvásárhelyről: Mikó Árpádné 100 korona.

Dr. Sükösd Zsigmond Hosszufaluból 20 korona.

I—IX. közlemény összesen 4182 korona 90 fillér.

Fennebbi kegyes adományokat hálás köszönettel nyugtázom és felkérem ismét mindazokat, kiknek iveket küldöttünk, hogy gyűjtésüket, illetve kapott iveiket, ha üresen is, szíveskedjenek beküldeni, hogy elszámolhassunk.

Marosvásárhely, 1908 július 28-án.

KELEMEN ALBERT,
lelkész és ideiglenes pénztárnok.

A székelyudvarhelyi unitarius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adakozások.

(XXII. közlemény.)

Dr. Demeter Lőrinczné szül. Prexli Emilia urnő egy kiváló munkás, fehér himzésű áttört úrasztali terítőt ajándékozott. Értéke 100 korona.

Pálffy Aladár 28. sz. gyűjtő-ivén: Pálffy Aladár és neje 50 kor., Jakab Miklós és neje 20 kor., Vass Dénes, Solymossy Lajos 10—10 kor. Együtt 90 korona.

Az I—XXI. közlemény összege	26,025 kor. 14 fill.
E közlemény összege	190 „ — „
Összesen	26,215 kor. 14 fill.

A fenti kegyes adományokért is hálás szívvel mondunk köszönetet.
Sz.-Udvarhely, 1908 aug. hó.

DEÁK LAJOS
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS
pénztárnok.

VÁRI ALBERT
lelkész.

Adakozás a polgárdi-i egyházközségben.

Áldozni, adományaikkal másoknak örömet okozni: az unitariusoknak nagy erénye. Ez az erény tartotta fenn az erdélyi unitarius egyházakat. Akik Erdélyből elszármaznak, magukkal hozzák ez erényt és gyakorolják. A polgárdi-i unitarius egyházközséggel szemben legutóbb Fekete Mihály kasznár úr Nagykustyán (Veszprém várm.) gyakorolta. Két szép kézi munkás urasztalterítőt adományozott egyházközségemnek. Nemes adománya fölötti örömünket vegye a legnagyobb köszönetnek az ő nemesen érző szíve.

Köszönettel tartozom egyházközségünk nevében takács Szücs Ferencz afiának is, a ki az egyházközségnek egyszáz koronát adományozott. E nemes példák szolgáljanak buzdításul, hogy augusztus 12-én 20-ik évét betöltő polgárdi-i unitarius egyházközségnek, kitől a mi telhetik, adományozzunk. Ezáltal is tegyük az egyházközségre nézve emlékezetessé és ünnepélyesebbé e napot.

KISS KÁROLY
polgárdi-i lelkész.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

September—October.

5-ik füzet.

A modern katolikusok felelete a pápai encyclikára.

I.

A mit a szabadelvű protestans keresztények már rég hirdetnek, hogy a theologia is haladó tudomány, annak korunkban egyik legszembenállóbb példája a modern catholicismus. A miveltség behatásai elől leginkább elzárkózott római egyház kebelében oly szellemi áramlat indult meg, a melyhez belső értékre hasonlót a tizenhatodik évszáz reformatiója óta alig mutat a történelem s a melyet elnyomni nem lehet semmiféle hatalmi eszközzel. A pápa a haladó irány képviselői ellen a „Pascendi“ kezdetű Encyclikát adta ki.¹ De a megindult mozgalom tovább veti hullámain. A modern katolikusok egy hatalmas, a vallás főbb kérdéseire kiterjeszkedő védőirattal² felelnek a pápai encyclikára.

Mindenekelőtt kijelentik, hogy az Encyclika hamis világtásban tárja fel az ő nézeteiket, mikor a modernistákat úgy tünteti föl, mint a kik „a keresztény kegyességnek ellenségei és az atheismusnak akaratlanul is előmozdítói.“ Ezért kötelességüknek érzik, hogy feleljenek, hogy gondolataikat leplezés nélkül nyilvánosságra hozzák. Az egyház legfőbb tekintélyétől jött eme súlyos váddal szemben nem maradhatnak hallgatagok. Saját lelkiismeretük és az egyház iránti tekintet egyaránt szólani készlik. Figyelemmel kísérték a jelenkori emberek vágyakozásait és arra a meggyőződésre jutottak, hogy az egyház és a társadalom nem találkozhatnak többé amaz eszmék alapján,

¹ Sanctissimi Domini Nostri Pii Divina Providentia Papae X. Litterae Encyclicae ad Patriarchas, Primates etc. de Modernistarum doctrinis. 8. sept. 1907.

² Le programme des Modernistes. Replique à Encyclique du Pape Pie X. Pascendi Dominici gregis. Paris, Librairie Critique, 1908.